

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ АГЛЯД

Том 28

Сшыткі 1–2 (54–55)

Снежань 2021

ЗМЕСТ

Артыкулы

<i>Дзмітрый Віцько</i> . Паслы ВКЛ на каранацыі Аўгуста II	3
<i>Наталля Анофранка</i> . Злачынствы непаўналетніх і малалетніх дзяцей у 30–50-я гады XIX ст. на землях Беларусі	53
<i>Цімох Кавалеўскі</i> . Беларуская Народная Рэспубліка як дэмакратычная альтэрнатыва бальшавіцкай дыктатуры ў Беларусі	95
<i>Аляксандр Пагарэлы</i> . Да праблемы сацыял-дарвінізму і яго кантэкстаў у друку Заходняй Беларусі	115
<i>Генадзь Сагановіч</i> . Іншадумства акадэмічнай інтэлігенцыі ў БССР эпохі адлігі	163
<i>Міраслаў Грох</i> . Памяць і гістарычная свядомасць	195

Новая літаратура: агляды і рэцэнзіі

<i>Юрый Внуковіч</i> . Першая гісторыя Беларусі палітоўску як крок да суладдзя нацыянальных наратываў	209
<i>Юры Гардзееў</i> . Юрый Бохан як даследчык гістарычнай геаграфіі Беларусі	219
<i>Сяргей Новікаў</i> . Новы погляд на гісторыю баёў у Брэсцкай крэпасці летам 1941 г.	238
Даследчыкі археалагічных старажытнасцей Беларусі: біябібліяграфічны даведнік / С. П. Віцязь, В. У. Мядзведзева, Л. У. Дучыц. Мінск, 2020 (<i>Ігар Язэпенка</i>).	252
Акіншэвіч, Леў. Выбранае / уклад.: Н. Гардзіенка і Л. Юрэвіч. Мінск, 2021. (<i>Сяргей Емяльянаў</i>)	258
Лемешкин, Илья. Портрет Франциска Скорины. К 550-летию со дня рождения книгоиздателя. Vilnius – Prague, 2020 (<i>Альбіна Семянчук</i>)	270

Злачынствы непаўналетніх і малалетніх дзяцей у 30–50-я гады XIX ст. на землях Беларусі

Наталля Анофранка

У еўрапейскіх краінах у XIX ст. рост дзіцячай злачыннасці быў звязаны з прамысловай рэвалюцыяй, дэмаграфічным пераходам і ўрбанізацыяй. У выніку гэтых працэсаў адбывалася трансфармацыя і сямейных адносінаў. Пры занятасці абодвух бацькоў у фабрычна-заводскай вытворчасці або іншай дзейнасці па-за сценамі дома дзеці выпадалі з традыцыйнай сістэмы нагляду¹. У беларуска-літоўскіх губернях, як і ва ўсёй Расійскай імперыі, з канца XVIII ст. і да пачатку 60-х гадоў XIX ст. пералічаныя глабальныя працэсы развіваліся марудна. Прычынай гэтай запаволенасці было прыгоннае права, адсутнасць значных рэформаў у часы праўлення Аляксандра I і ахоўная палітыка Мікалая I. Такім чынам, на гэтых землях яшчэ не склаліся спрыяльныя ўмовы для росту дзіцячай злачыннасці, у 30-я – пачатку 60-х гадоў XIX ст. злачыннасць заставалася ў рамках традыцыйнага грамадства і не мела масавага характару. Гэта пацвярджаюць дакументы паліцэйска-судовых устаноў Мінскай і Віцебскай губерняў, на якіх і базуецца дадзенае даследаванне, – ніжніх земскіх судов (земская паліцыя), павятовых судов, Віцебскай і Мінскай палат крымінальных судов, Віцебскага і Мінскага “совестных” (далей – сумленных) судов,

¹ Szumilo-Kulczycka D. Udział czynnika społecznego w postępowaniu w sprawach nieletnich – założenia teoretyczne i praktyka // Białostockie Studia Prawnicze. 2016. Z. 21. S. 112–113.

а таксама дакументаў губернскай адміністрацыі. Крыніцы дазваляюць вызначыць віды злачынстваў непаўналетніх і прычыны гэтых дзеянняў. Паліцэйска-судовая дакументацыя дае магчымасць прасачыць, якім чынам законы і ўказы ў дачыненні да непаўналетніх злачынцаў увабляліся ў рэальных судовых практыках, паказаць механізм узаемадзеяння паліцэйскіх устаноў і судовых інстанцый рознага ўзроўню.

Да падзелаў Рэчы Паспалітай на беларуска-літоўскіх землях дзейнічала крымінальнае заканадаўства, якое ўтрымлівалася ў Статуце ВКЛ 1588 г. Гэты звод законаў у раздзеле аб ашыкунстве (раздз. VI, арт. 1) дакладна вызначаў паўналетні ўзрост для мужчын – 18 гадоў, а для дзяўчат – 13 гадоў (паводле Статута ВКЛ 1529 г. і 1566 г. дзяўчына лічылася паўналетняй з 15 гадоў)². Узрост крымінальнай адказнасці згадваецца ў раздзеле XIV, арт. 11 “Об обвинении в воровстве несовершеннолетнего шляхтича, так же и простого человека”. Паводле гэтага артыкула, “если случится, что шляхтич шестнадцати лет, а не более, был обвинен в воровстве или приведен был с поличным, тогда таковому по молодости лет не должно это быть посчитано за воровство и он не может быть отдан в руки палача или на пытку...”³. У Статуце ВКЛ 1566 г. узрост непадсуднасці за крадзяжы абмяжоўваўся 14 гадамі⁴. У артыкулах, якія датычыліся забойстваў або згвалтаванняў, пра дзяцей-злачынцаў і іх пакаранне нічога прапісана не было. Таму незразумела, распаўсюджваўся шаснаццацігадовы ўзрост непадсуднасці толькі на крадзяжы ці і на іншыя злачынствы таксама. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і далучэння беларуска-літоўскіх земляў да Расійскай імперыі на гэтую тэрыторыю распаўсюдзілася расійскае крымінальнае заканадаўства, у тым ліку тыя нормы, якія ўжо існавалі ў дачыненні да непаўналетніх злачынцаў.

² Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989. С. 407.

³ Тамсама. С. 451.

⁴ Тамсама. С. 560.

У расійскім заканадаўстве ні ў “Судебниках” (1498 і 1550), ні ў “Соборном уложении” (1649), ні ў пятроўскіх заканадаўчых актах не было правілаў, якія датычыліся б дзяцей-злачынцаў. Першае агульнае заканадаўства аб вызначэнні адказнасці малалетніх злачынцаў з’явілася 23 жніўня 1742 г. у выглядзе сенацкага ўказа. Падставай для гэтага дакумента стала справа аб забойстве 14-гадовай дзяўчынкай Праскоўяй Фёдаравай дваіх сялянскіх дзяцей, якая разглядалася ў Екацярыненбургскай земскіх спраў канторы. Калі паўстала пытанне аб прымяненні ў адносінах да дзяўчынкі смяротнага пакарання, крымінальная справа была накіравана на разгляд у Сенат, які прыняў дзве ключавыя пастановы. Па-першае, перыяд малалецтва ў справах крымінальных працягваўся да 17-гадовага ўзросту. Па-другое, да асоб такога ўзросту не маглі прымяняцца ні катаванні, ні збіццё хлыстом, ні смяротнае пакаранне, яны замяняліся на пакаранне бізунамі і змяшчэнне ў манастыр для выкарыстання на цяжкай працы⁵.

Праз 23 гады, 26 ліпеня 1765 г., з’явіўся ўказ Сената, які вызначыў парадак адказнасці малалетніх злачынцаў, усталяваў узроставы бар’ер падсуднасці і непідсуднасці. Так, на дзяцей, якія не дасягнулі 10-гадовага ўзросту, была распаўсюджана поўная непідсуднасць. Калі малалетнія здзяйснялі крымінальнае злачынства, судовыя інстанцыі разглядалі іх справы і перадавалі бацькам або памешчыкам для пакарання. Пры гэтым, паводле ўказа, пра іх злачынствы было загадана ніколі не ўспамінаць. Для дзяцей ва ўзросце ад 10 да 15 і ад 15 да 17 гадоў за цяжкія злачынствы дапускалася толькі некаторае змякчэнне пакарання ў параўнанні з дарослымі злачынцамі⁶.

Судовая практыка ў адносінах да непаўналетніх злачынцаў паводле сенацкіх указаў ад 28 лютага і 31 сакавіка 1763 г. выглядала наступным чынам. Суды першай інстанцыі (павятовыя суды і магістраты) вялі першаснае следства і вызначалі ступень вінаватасці, а потым перадавалі справы ў выглядзе кароткага паведамлення (“доношения”)

⁵ Геркет М. Дети – преступники. Москва, 1912. С. 8–10.

⁶ Тамсама. С. 11–12.

і экстракта (сціслага апісання сутнасці злачынства і ходу следства) на канчатковы разгляд у Сенат (суд апошняй інстанцыі)⁷. У 1775 г. адбыліся істотныя змены ў судаводстве – усе справы непаўналетніх злачынцаў перадаваліся на разгляд у створаныя сумленныя суды. Гэтыя суды, як і іншыя, павінны былі дзейнічаць па законах, але правілы ва ўсіх выпадках павінны быць наступныя: “1) человеколюбие вообще; 2) почтение к особе ближнего, яко человеку; 3) отвращение от угнетения или претеснения человечества; и для чего совестный суд никогда судьбы не отвратит, но вверяет оному совестный разбор и осторожное и милосердное окончание дел ему порученных...”⁸. Іх кампетэнцыя акрэслівалася наступным чынам: “Уголовные дела состоящие ведомства Совестного суда суть: 1) Дела о преступлениях, совершенных безумными, малолетними и несовершеннолетними. 2) Дела о колдовстве, поелику оные заключают в себе глупость, обман и невежество. 3) Дела об оскорблении родителей детьми обоого пола. 4) Вообще дела о преступлениях уголовных учиненных по несчастному какому случаю либо приключению или по стечению особых обстоятельств”⁹. У дачыненні да непаўналетніх злачынцаў сумленныя суды не былі апошняй інстанцыяй, усе крымінальныя справы і прысуды па іх адсылаліся для канчатковай рэзалюцыі ў Сенат. Такі парадак дзейнічаў і ў першай палове XIX ст.

У XIX ст. палажэнні ўказаў 1742 г. і 1765 г. аб малалетніх злачынцах былі ўключаны ў “Свод законов Российской империи” (1832 і 1842), т. XV у наступнай фармулёўцы: “Вина преступления учиненного в малолетстве уменьшается и наказание ослабляется в следующей постепенности:

⁷ Бабкова Г. О. “Безгласые граждане”: малолетние преступники в судебной системе России 1750–1760-х годов // Малолетние подданные Большой империи. Филипп Арьес и история детства в России (XVIII – начало XX в.) / сост.: В. Г. Безрогов, О. Е. Кошелева, М. В. Тендрякова. Москва, 2012. С. 61.

⁸ Полное собрание законов Российской империи (далее ПСЗРИ). Собр. 1. Т. 20. С. 278. № 14392.

⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ) Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 275. Арк. 17.

1) недостижимо 10 летнего возраста отдаются за учиненное ими уголовное преступление без предания суду и без наказания на исправление родителям, родственникам или опекунам 2) в преступлениях тяжких, подлежащих торговой казни¹⁰ и учиненных несовершеннолетними от 10 до 14 лет совестный суд или место такими делами заведующее, преступая к рассмотрению дела прежде всего решает вопрос с разумением ли учинено подсудимым преступление или без разумения. И основываясь на заключении своем о подсудимом, вносит оное в Правительствующий Сенат, который приступив к разрешению дела, и разрешив прежде всего вопрос с разумением ли учинено преступление. Когда решит, что с разумением, то несмотря на различие лет прилагает сообразно степени вины подсудимого наказания установленные общим законом, кроме ссылки в каторжную работу, наказания кнутом и наказания публично плетью. По преступлениям сего рода учиненным несовершеннолетними от 14 до 17 лет, когда должно будет, что преступление совершено с разумением, преступники избавляются только от телесного наказания, но не освобождаются от ссылки в каторжную работу, которая по усмотрению совестного суда и Правительствующего Сената, может быть ограничена и срочным числом лет, смотря по степени вины”¹¹.

“Уложение о наказаниях” (1845) унесла зміны ва ўзрост кримінальнага паўналецця. Ён быў павышаны з 17 да 21 года. Такое новаўвядзенне адбілася на дзейнасці судовых інстанцый. Напрыклад, Віцебскі сумленны суд 6 кастрычніка 1847 г. скардзіўся віцебскаму губернатару А. Радзішчаву: “Совестный суд имеет честь представить, что по случаю введения с мая 1846 г. Уложения о наказаниях уголовных и исправительных и прибавлению к ведомству совестного суда возраста подсудных, число дел против прежних лет увеличилось больше, чем на треть”¹².

¹⁰ Публічнае цялеснае пакаранне, якое прымянялася ў Расіі з 1497 да 1845 г.

¹¹ НГАБ. Ф. 145. Воп. 2. Спр. 84. Арк. 60адв.–61.

¹² НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 14259. Арк. 4.

Паводле статыстычных дадзеных, Мінскі сумленны суд у 1846 г. разглядаў 52 справы, а ў 1847 г. – 114¹³.

Вычарпальная і дакладная статыстыка па злачынствах непаўналетніх у беларуска-літоўскіх губернях канца XVIII ст. – пачатку 60-х гадоў XIX ст. адсутнічае. Напрыклад, для статыстычных звестак за 40-я – пачатак 60-х гадоў XIX ст. па Мінскай губерні¹⁴, на думку ўкладальніка падпалкоўніка І. Зяленскага, характэрна забытанасць дакументазвароту паміж рознымі судовымі інстанцыямі. Ён пісаў: “Нередко случается, что уголовное дело, поступившее на ревизию в уголовную палату, возвращается, для дополнения в уездный суд, из коего поступило и где оно вторично показывается поступившим, а по дополнении – вторично решенным; значит легко допустить, что одни и те же подсудимые считаются два раза в одной и той же инстанции <...> Одни и те же преступники войдут в исчисление несколько раз”¹⁵.

Тым не менш укладальнік з вайсковай скрупулёзнасцю, на падставе справаздач Міністэрства юстыцыі, справаздач Мінскай крымінальнай палаты і мінскага губернскага пракурора, склаў статыстычную ведамасць па судовых справах, якія разглядаліся ўсімі судовымі інстанцыямі Мінскай губерні (крымінальнай палатай, сумленным судом, павятовымі судамі і магістратамі) за 1834–1860 гады¹⁶. З гэтых дадзеных бачым, што Мінскі сумленны суд у параўнанні з іншымі судовымі інстанцыямі губерні разглядаў спраў на парадак менш, а колькасць прысуджаных да пакарання складала ад некалькіх адзінак да двух дзясяткаў чалавек. Выключэннем быў 1847 год – у выніку павышэння ўзросту поўнай крымінальнай адказнасці колькасць асуджаных узрасла да 55 чалавек.

¹³ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Минская губерния. Ч. 2. СПб.: Военная типография, 1864. Літ. А да с. 471.

¹⁴ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Минская губерния. Ч. 2. СПб.: Военная типография, 1864.

¹⁵ Тамсама. С. 459.

¹⁶ Тамсама. Літ. А да с. 471.

Таксама падпалкоўнік І. Зяленскі склаў табліцу “О возрасте подсудимых, присужденных к наказанию по уголовной палате и совестному суду” (1856–1860)¹⁷. Па гэтых дадзеных непаўналетніх ва ўзросце 10–17 гадоў у 1856–1857 гады ўвогуле не было. У наступныя гады: у 1858 г. асуджаны адзін хлопчык, у 1859 г. – 5 хлопчыкаў і 2 дзяўчынкі, а ў 1860 г. – 6 хлопчыкаў. Усяго за пяць гадоў было асуджана 14 (12 хлопчыкаў і 2 дзяўчынкі). Непаўналетніх ва ўзросце 17–21 гадоў было асуджана крыху больш: у 1856 г. – адзін хлопец, у 1857 г. асуджаных не было, у 1858 г. – 2 хлопцы, у 1859 г. – 5 хлопцаў і 3 дзяўчыны, а ў 1860 г. – 7 хлопцаў і 2 дзяўчыны. Усяго за 5 гадоў былі асуджаны 15 хлопцаў і 5 дзяўчат.

Звесткі, сабраныя па дзейнасці Мінскага сумленнага суда, а таксама дадзеныя па колькасці асуджаных непаўналетніх злачынцаў у тым жа судзе сведчаць, што ў Мінскай губерні крымінальныя справы і суды над непаўналетнімі злачынцамі былі нешматлікія, што карэлюецца з колькасцю выяўленых архіўных матэрыялаў.

Крадзяжы. У першай палове XIX ст. крадзяжы былі самым распаўсюджаным відам злачынства як сярод дарослага насельніцтва, так і сярод дзяцей. У большасці выпадкаў непаўналетнія здзяйснялі дробныя крадзяжы на невялікія грашовыя сумы. У тых жа выпадках, калі крадзяжы ці махлярства былі менш за 20 рублёў, паліцыя не перадавала справу ў судовыя інстанцыі. На такіх злачынцаў паліцыя накладала спагнанне з працэнтамі, а пры адсутнасці грошай іх адпраўлялі ў працоўныя дамы¹⁸. Таксама ў выпадках дробных крадзяжоў канфлікт мог вырашацца і без удзелу праваахоўных органаў на ўзроўні памешчыка, абшчыны або гарадской грамады. Такім чынам толькі невялікая частка спраў такога роду трапляла ў сумленныя суды.

Так, Віцебскі сумленны суд 31 студзеня 1844 г. разглядаў справу, прысланую з Віцебскага гарадскога магістрата. Яна датычылася 16-гадовага яўрэйскага хлопца (імя не пазначана. – Н. А.), жыхара мястэчка Якавічы

¹⁷ Тамсама. С. 478.

¹⁸ ПСЗРИ. Собр. 1. Т. 21. С. 485. Арт. 269. № 15379.

Суражскага павета Віцебскай губерні. Ён абвінавачваўся ў тым, што ў ноч з 26 на 27 лістапада 1843 г. украў у памешчыка Веліжскага павета маёра Аляксандра Алексіяна суконны шынель, які ацэньваўся ў 43 руб. серабром. Акрамя таго, ён абвінавачваўся ў несправядлівым абгаворы віцебскага мешчаніна яўрэя Гількі Гінельсона. Адметна, што з моманту абвінавачання ў крадзяжы да часу разгляду гэтай справы ў Віцебскім сумленным судзе юнак з іўдзеіства перайшоў у праваслаўнае веравызнанне і быў залічаны ў полацкую мяшчанскую грамаду як Іван Іваноў Сладковіч¹⁹. Верагодна, гэта было зроблена з мэтай змякчыць пакаранне. У выніку сумленны суд на падставе арт. 38 т. XV “Свода законов” пастанавіў: “При витебской городской полиции через нижних служителей наказать плетью и дать 12 ударов. Возвратить его в полоцкое мещанство в ведомостях которого он приписан”²⁰.

Віцебскі сумленны суд 9 сакавіка 1844 г. разглядаў справу селяніна памешчыкаў Рамідоўскіх 17-гадовага Дзям’яна Кірылава, аддадзенага пад суд за крадзеж у двараніна Дрысенскага павета Іосіфа Чыжэўскага з куфра 120 рублёў і іншых рэчаў на суму 57 рублёў, а таксама за крадзеж у дваран Нярсковіча і Ярыўскага розных рэчаў і грошай на суму 10 руб. серабром²¹. Акрамя таго, Дзям’ян абвінавачваўся ў несправядлівым абгаворы прыгоннага селяніна памешчыка Гласкі Гаўрылы Осіпава, а таксама пяцісоцкага Себежскага павета Якава Савельева. Фактычна гаворка ішла пра хабар, як было адзначана ў судовай справе: “В даче, якобы, им из числа уворованных вещей и денег дворянина Чижевского, первому 30, а последнему 40 рублей за то единственное, чтобы первый не доставлял его в суд, а последний освободил его из под стражи”²². Таксама юнак абвінавачваўся ў неаднаразовых уцёках з месца жыхарства і з-пад арышту. У выніку прысуд Віцебскага сумленнага суда на падставе арт. 138 т. XV “Свода законов

¹⁹ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 105. Арк. 12.

²⁰ Тамсама. Арк. 15–15адв.

²¹ Тамсама. Арк. 25.

²² Тамсама. Арк. 35.

Российской империи” Дзям’яну Кірылаву быў такі: 12 удараў бізунамі і адпраўка на месца жыхарства пад строгі нагляд яго гаспадароў, памешчыкаў Рамідоўскіх²³. Такім чынам, нягледзячы на дастаткова вялікую суму ўкрадзенага, а таксама неаднаразовыя ўцёкі, Дзям’ян Кірылаў атрымаў даволі лёгкае пакаранне. Верагодна, гэта было звязана з тым, што ён належаў памешчыкам Рамідоўскім, а дзяржава не была схільная пазбаўляць прыгоннікаў іх уласнасці без надзвычайнай на тое падставы.

Судовыя інстанцыі не заўсёды выносілі абвінавачвальныя прысуды. Напрыклад, 7 ліпеня 1844 г. у Віцебскім сумленным судзе, калі разглядалася справа 12-гадовага сялянскага хлопчыка казённага маёнтка Язерцы Якава Емяльянава, якая паступіла з Гарадоцкага павета. Ён быў абвінавачаны ў крадзяжы 20 руб. серабром у віцебскага мешчаніна Івана Лёркі. У час суда Якаў Емяльянаў вінаватым сябе не прызнаў, а абставіны справы яго не выкрывалі. Акрамя таго, усе людзі, апытаныя пад прысягай на павальным вобшуку, ухвалілі яго паводзіны. У выніку Віцебскі сумленны суд прызнаў Якава Емяльянава невінаватым. Аднак з-за таго, што хлопчык ад нараджэння і да 12 гадоў ніводнага разу не быў на споведзі, было пастаноўлена перадаць яго ў духоўную кансісторыю для прызначэння пакаяння²⁴.

Як сведчаць дакументы, крадзяжы здзяйсняліся не толькі прадстаўнікамі падатных саслоўяў, але і дваранамі, і не толькі хлопчыкамі, але і дзяўчынкамі. У 1840-я гады ў Мінскім сумленным судзе былі разгледжаны дзве такія справы. Так, у сакавіку 1842 г. у Ігуменскім павеце Мінскай губерні ў доме святара Шпілеўскага адбыўся крадзеж. У ім абвінавацілі 14-гадовую дваранку Мінскага павета Габрыэлу Сухецкую (каталіцкага веравызнання, непісьменную). Спачатку яе справа 21 сакавіка 1842 г. была прынята да разгляду Ігуменскім павятовым судом²⁵. На допыце дзяўчынка патлумачыла прычыну свайго учынку.

²³ Тамсама. Арк. 35–35адв.

²⁴ Тамсама. Арк. 127, 129адв.

²⁵ НГАБ. Ф. 177. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 8–9адв.

Год і тры тыдні яна была служанкай у святара Шпілеўскага. Аднак апошнім часам часта чула і ад сямейства святара, і ад іншых людзей, што Шпілеўскі не збіраецца ёй заплаціць за службу. Габрыэла спужалася, што не атрымае належных грошай, і цішком узяла невялікую колькасць бялізны, каб “в случае неуплаты продать, а если заплатят жалование вернуть”. Гэтыя рэчы яна аднесла ў дом да сваёй маці, дзе яны і былі знойдзены пры вобшуку. У павятовым судзе Габрыэла Сухецкая адмовілася прызнаваць свой учынак крадзяжом і не лічыла сябе вінаватай²⁶.

Маці Габрыэлы дваранка Мінскага павета Бенядыкта Сухецкая пацвердзіла, што дачка служыла ў святара Шпілеўскага. Калі ён яе звольніў, дзяўчына прынесла рэчы і сказала, што ўзяла іх у святара цішком. Па словах жанчыны, яна загадала дачцэ рэчы тэрмінова вярнуць. Аднак у гэты час у дом прыйшлі ратман паліцыі з дзясяцкім і святаром, правялі вобшук, забралі рэчы, а дзяўчыну даставілі ў паліцыю²⁷.

Ігуменскі павятовы суд запатрабаваў у Сухецкай дакументы на пацвярджэнне дваранства, аднак яны, па словах Бенядыкты, знаходзіліся ў мужа, які ўтрымліваўся за крадзеж у Мінскім гарадскім астрозе. У выніку павятовы суд звярнуўся з запытам у Мінскі дваранскі дэпутацкі сход, які даслаў копію прызнання ў дваранстве Сухецкіх ад 24 снежня 1802 г. Таксама дваранскі сход паведаміў, што сам Васіль Сухецкі за крадзеж ужо быў пазбаўлены дваранскай годнасці і высланы ў Сібір на пасяленне²⁸. Такім чынам прыналежнасць Габрыэлы Сухецкай да дваранскага саслоўя пацвердзілася. Аднак для далейшага судовага працэсу неабходна было вызначыць дакладны ўзрост дзяўчынкі, бо метрыку аб яе нараджэнні знайсці не ўдалося. У выніку 29 траўня 1842 г. у памяшканні Ігуменскага павятовага суда ў прысутнасці чыноўнікаў гэтага суда і ігуменскага гараднічага быў праведзены медыцынскі агляд Габрыэлы Сухецкай. У медыцынскім заключэнні

²⁶ Тамсама. Арк. 8адв.–9.

²⁷ Тамсама. Арк. 10–10адв.

²⁸ Тамсама. Арк. 10, 38.

запісали: “Как по телосложению и возрасту полагать можно ныне от рода имеет от 15 до 17 лет”²⁹.

Пасля таго як афіцыйна было вызначана, што дваранка Габрыэла Сухецкая непаўналетняя, яе справа 9 жніўня 1842 г. была перададзена ў Мінскі сумленны суд, які, у сваю чаргу, адправіў яе на разгляд у Сенат³⁰. 16 красавіка 1843 г. Мінская палата крымінальнага суда і Мінскі сумленны суд атрымалі сенацкую пастанову за подпісам старшыні Дзяржаўнага савета князя І. Васільчыкава. У ёй гаварылася: “Государственный совет в Департаменте гражданских и духовных дел, рассмотрев всеподданнейший доклад Правительствующего Сената об именуемойся дворянкой Габриели Сухецкой, сужденной за кражу <...> находит, что Сухецкая покусилась на воровство в таких несовершеннолетних летах, в которых не могла постигнуть важности преступления и строгости определенного в законах наказания. А потому имея в виду многие примеры монаршего благоснисхождения к подобным подсудимым, Государственный совет мнением положил: участь подсудимой повергнуть монаршему милосердию, с представлением, не благоугодно ли будет его императорскому величеству повелеть Сухецкую не подвергая лишению прав состояния и ссылке на поселение, выдержать в тюрьме 6 месяцев, а потом возвратить в семейство под особенный надзор матери за ее поведением”³¹.

У 1845 г. Мінскі сумленны суд зноў разглядаў справу аб непаўналетняй дзяўчыне Настасі Булгакавай 20 гадоў, “именуемойся дворянкой”. Яна абвінавачвалася ў крадзяжы ў розных асоб грошай і рэчаў. Паводле пакаванняў Булгакавай, яна служыла ў дваранкі Шульц, якая адмовілася ад яе паслуг у чэрвені 1845 г. і не заплаціла жалаванне³². У выніку Настасся ноччу праз выбітае ў акне шкло ўлезла ў пакой былой гаспадыні, забрала адзенне і іншыя рэчы на суму 6 руб. 92 кап. У сваё апраўданне Булгакава тлумачыла, што адважылася на гэты ўчынак

²⁹ Тамсама. Арк. 51.

³⁰ Тамсама. Арк. 67.

³¹ Тамсама. Арк. 73–74.

³² НГАБ. Ф. 177. Воп. 1. Спр. 36. Арк. 120.

для “вознаграждения себя” за нявыплачаны ёй заробак. Аднак аргументы дзяўчыны і яе ўяўленне аб справядлівасці Мінскі сумленны суд прызнаў памылковымі і спаслаўся на артыкул 2146 “Уложения о наказаниях” (1845), у якім гаварылася: “Всякое, каким бы образом не было учинено в тайне похищение признается воровством”³³. На праведзеным павальным вобшуку паводзіны Настасі Булгакавай ухвалілі пяць чалавек, яны заявілі, што “до настоящего дела поведения была хорошего и ни в чем худом не замечена”. Акрамя дваранкі Шульц, Настассю Булгакаву ў крадзяжы рэчаў і грошай абвінавачвалі калежскі рэгістратар Рачкевіч, дваранка Левандоўская і салдатка Карповіч. Але сама Булгакава ў гэтых учынках не прызналася і следствам у гэтых крадзяжах не была выкрыта, таму Мінскі сумленны суд гэтыя эпізоды не разглядаў³⁴.

У 1846 г. Мінскі сумленны суд адаслаў справу Настасі Булгакавай на разгляд у Сенат. На працягу 1846–1847 гадоў Сенат вёў перапіску з рознымі губернскімі інстанцыямі для вызначэння дакладнага ўзросту падсуднай на момант злачынства, а таксама пацверджання яе дваранскага паходжання. Урэшце ўсе неабходныя звесткі былі сабраныя і Сенат прыйшоў да канчатковага рашэння. Так, за крадзеж у начны час не менш як 30 руб. себрабром злодзей пазбаўляўся ўсіх правоў стану, падлягаў высылцы на жыхарства ў адлеглую губерню і арышту ад 6 месяцаў да аднаго года. Аднак Настасся Булгакава на час злачынства была непаўналетняй, таму строгасць пакарання павінна была быць меншай³⁵. У выніку 12 чэрвеня 1848 г. Сенат пастанавіў: “К определению меры наказания подсудимой согласно ст. 1220 т. XV Свода законов Сенат принял в уважение независимо от совершеннолетия и сознания Булгаковой при первом допросе... подсудимую Булгакову без лишения особенных прав сослать на жительство в Вологодскую губернию без заключения”³⁶.

³³ Тамсама. Арк. 120адв.

³⁴ Тамсама. Арк. 121.

³⁵ Тамсама. Арк. 121–121адв.

³⁶ Тамсама. Арк. 122.

Здараліся выпадкі, калі непаўналетніх абвінавчвалі не проста ў крадзяжы, а ў святатацтве. Яшчэ ў 1808 г. Сінод пастанавіў, што ўсе рэчы, якія знаходзяцца ў царкве і належаць царкве – “суть освященные, и потому кража их должна считаться святотатством”³⁷. З 1832 г. гэтае злачынства ў арт. 210 (т. XV) “Свода законов” вызначалася так: “Святотатством почитается похищение церковных вещей и денег как из самих церквей, так и из часовен, ризниц и временных и постоянных церковных хранилищ, хотя бы они вне церкви стояли”³⁸.

За азначаны перыяд было выяўлена дзве справы непаўналетніх, якія сумленныя суды судзілі за святатацтва. Першы выпадак здарыўся ў Віцебскай губерні ў 1835 г. Веліжскі земскі суд 22 красавіка 1835 г. атрымаў паведамленне ад веліжскага дабрачыннага протаіерэя Аляксандра Чычневіча аб тым, што 16 красавіка адбыўся крадзеж у Сярцейскай царкве. Паводле данясення святара і царкоўнага служкі гэтай царквы, былі пашкоджаны прыбітыя каля ўваходу ў царкву дзве скрынкі для міласціны. Злодзея хутка выявілі, ім аказаўся 15-гадовы сын селяніна Трафіма Якаўлева Фёдар, які жыў у маёнтку памешчыка Мардвінава ў вёсцы Аступ. Пры затрыманні ў хлопца знайшлі “две деньги”, але было невядома, колькі грошай ён насамрэч украў. У паліцэйскіх дакументах адзначалася: “Сколько денег по высылке из оных ящиков за март месяц находилось в течении сего апреля не известно”³⁹. Дабрачынны прасіў земскі суд разам з духоўным дэпутатам тэрмінова правесці расследаванне, вінаватага судзіць і спагнаць з яго “того количества денег, каковое по исследованию окажется похищено”⁴⁰.

Аднак веліжскай земскай паліцыі так і не ўдалося вызначыць грашовую суму, якая знаходзілася ў царкоўных скрынках на момант крадзяжу, і летам 1835 г. справа Фёдара Трафімава была перададзена ў Віцебскі сумленны

³⁷ ПСЗРИ. Собр. 1. Т. 30. С. 53–54. № 22802.

³⁸ ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 11. С. 700. № 9304.

³⁹ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 277. Арк. 4.

⁴⁰ Тамсама. Арк. 4адв.

суд. Суд разгледзеў справу Фёдара Трафімава і адразу прызначыў яму 10 удараў бізунамі праз службоўцаў зямскай паліцыі. Далей сумленны суд 1 жніўня 1835 г. звярнуўся да Полацкай духоўнай кансісторыі і прасіў прызначыць месца і час для “прохождения церковной эпитимии обвиненному в краже церковных денег Велижского уезда из Сертейской церкви 15-летнему крестьянскому мальчику помещика Мордвинова Федору Трофимову”⁴¹. У адказ Полацкая духоўная кансісторыя вынесла наступную пастанову: “Наложить на него на основании св. Василия Великого правила 61-го церковную эпитимию на 2 года с прохождением таковой через пол года в Велижском монастыре, а остальное время на месте жительства под смотрением духовного отца приходского священника”⁴².

Другі выпадак здарыўся ў 1846 г. у Мінску, калі 25 красавіка за крадзеж у касцёле затрымалі 16-гадовага Венядыкта Гамлікевіча. Яго даставілі ў паліцэйскую ўправу першай часці Мінска, дзе юнака дапытаў прыстаў часці ў прысутнасці дэпутата ад духоўнага боку. Адразу вызначылі, што Венядыкт Гамлікевіч каталіцкага веравызання, нежанаты, пісьменны, пад судом і ў штрафах ніколі не быў. Хлопец заявіў, што ён дваранін Мінскага павета і што адпаведныя дакументы знаходзяцца ў Мінскім дваранскім дэпутацкім сходзе. Таксама адразу расказаў пра абставіны, якія вымусілі яго пайсці на злачынства. Паводле Гамлікевіча, пасля адхілення ад службы 1 сакавіка 1846 г. у ветэрынара Лукашэвіча ён да гэтага часу заставаўся без месца службы і “некоторое время пропитывался занимаясь у разных лиц черной работой”. Але ад цяжкай працы зусім знясілеў і “не будучи в состоянии больше уже таковой заниматься, остался без занятия”. У выніку дайшоў да такой галечы, што нават не меў дзённага пражытку, ён прызнаўся: “Несколько дней тому как алчу от голода”⁴³.

Паводле Венядыкта Гамлікевіча, 25 красавіка 1846 г. у 3 гадзіны дня ён, “преследуемый крайним голодом”,

⁴¹ Тамсама. Арк. 25.

⁴² Тамсама. Арк. 25адв.

⁴³ НГАБ. Ф. 177. Воп. 1. Спр. 29. Арк. 4–4адв.

пайшоў на Ніжні рынак, каб там знайсці хоць нейкую чорную працу. Праходзячы каля Бернардзінскага касцёла, ён убачыў, што храм адчынены, і захацеў памаліцца. Калі хлопец зайшоў у касцёл, раптам у яго з'явілася думка ўзяць якую-небудзь рэч, каб прадаць і купіць хлеба. Навокал нікога не было, юнак падышоў да іконы, забраў два падсвечнікі і накіраваўся на рынак. Там пры спробе прадаць падсвечнікі ён быў затрыманы і дастаўлены ў паліцэйскую часць. У час следства Венядыкт Гамлікевіч бажыўся, што злачынства здзейсніў самастойна і ніякіх сувязяў з падазронымі людзьмі не меў і ні ў якую шайку злодзеяў не ўваходзіў⁴⁴.

Справа Венядыкта Гамлікевіча не патрабавала дадатковых вышукаў, таму гарадская паліцыя перадала справу ў Мінскі сумленны суд, які, у сваю чаргу, пераслаў яе ў Сенат. Паседжанне Сената адбылося 19 траўня 1847 г., на ім заслухалі меркаванні Дзяржаўнага савета і Дэпартаменту грамадскіх і духоўных спраў аб “именуемомъ дворянином Венедикте Гамликевиче 16 лет”. Гэтыя інстанцыі ўзялі пад увагу непаўналеце абвінавачанага, а таксама яго чыстасардэчнае прызнанне⁴⁵. У сенацкім дакуменце было запісана: “Гамликевич изобличался в кражах из Бернардинского костёла медных подсвечников оцененных в 75 коп. серебром <...> Похищенные подсвечники стояли у иконы и следовательно были освещаны употреблением. Почему он за ту кражу <...> при совершеннолетию подлежал бы на основани ст. 244 Уложения лишению всех прав состояния и ссылке в каторжную работу на заводах на время от 4 до 6 лет. Но как несовершеннолетний, подвергнуть по лишении тех же прав, ссылке в каторгу на заводах на время от 2 лет 8 месяцев до 4 лет. По отсутствию обстоятельств увеличивающих вину подсудимого и по чистосердечному его признанию с первого допроса, Гамликевича подлежит меньшей мере наказания. По чему Правительствующий Сенат определяет: именующегося дворянином Венедикта Гамликевича сослать в работы на

⁴⁴ Тамсама. Арк. 4адв.

⁴⁵ Тамсама. Арк. 47.

завод на 2 года 8 месяцев. О чем на основании ст. 1294 т. 15 поднести его императорскому величеству всеподданнейший доклад”⁴⁶.

Агульнае паміж двума выпадкамі крадзяжоў з рэлігійных устаноў тое, што ў судах яны былі прызнаныя за святатацтва, таксама практычна супадаў узрост злодзеяў і яны траплялі ў адну падсудную катэгорыю. Аднак, у адрозненне ад прыгоннага селяніна Фёдара Трафімава, які, верагодна, прычыніў большую матэрыяльную страту царкве, дваранін Венядыкт Гамлікевіч за свой учынак атрымаў непараўнальна больш суровае пакаранне.

Падпалы. Пажары ў XIX ст. былі вельмі небяспечнай з’явай, а падпалы кваліфікаваліся як цяжкія злачынствы, якія часам перадаваліся ў кампетэнцыю ваенных судаў. У адрозненне ад крадзяжоў, што былі асэнсаванымі ўчынкамі, падпалы маглі быць ненаўмыснымі, па неасцярожнасці. Падобнае здарэнне адбылося ў 1839 г. у Суражскім павеце Віцебскай губерні, дзе згарэў фальварак, які належаў Тадулінскаму базыльянскаму манастыру. Вінаватай у пажары аказалася сялянская 12-гадовая дзяўчынка Матрона Грыгор’ева, і яе справа 27 лютага 1839 г. разглядалася ў Суражскім павятовым судзе. Дзяўчынка прызналася, што ненаўмысна падпаліла двор Яшкавічы. Суражскі павятовы суд пры разглядзе гэтай справы апеляваў да арт. 126 т. XV “Свода законов”. У ім гаварылася, што пры здзяйсненні такіх злачынстваў справы непаўналетніх, якія “торговой казни не подлежат” (вызваляюцца ад пакарання хлыстом, але злачынцы ад 10 да 15 гадоў атрымліваюць пакаранне розгамі, а ад 15 да 17 гадоў – бізунамі), разглядаюцца ў сумленных судах, а калі іх няма, то ў крымінальных палатах. У выніку Суражскі павятовы суд 6 сакавіка 1839 г. перадаў справу Матроны Грыгор’евай у Віцебскі сумленны суд⁴⁷ (на жаль, канчатковага прысуду выявіць не ўдалося).

У тых выпадках, калі падпалы непаўналетнімі былі наўмыснымі, яны былі выкліканы помстай або карыслівымі

⁴⁶ Тамсама. Арк. 48–48адв.

⁴⁷ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 55. Арк. 22–22адв.

матывамі. Так, у азначаны перыяд сумленныя суды разгледзелі два выпадкі падпалаў з-за помсты. У 1842–1843 г. у Мінскім сумленным судзе разглядалася справа 13-гадовага селяніна Пятра Язэпчыка. Падсудны прызнаўся, што 2 верасня 1842 г. падпаліў двор селяніна Сенькі, у выніку чаго згарэла 3 двары і загінула малая дзяўчынка. Пётр Язэпчык расказаў, што быў адпраўлены гаспадаром з поля па хамут, а на адваротным шляху якраз і ўчыніў злачынства. Па словах падсуднага, “на полавіне дарогі, по прыключившейся ему какой-то дурной мысли, воротился назад и, зажегши тряпку, бросил оную на соломенную крышу крестьянина Сеньки, не имея к нему никакого неудовольствия”⁴⁸.

Быў праведзены павальны вобшук, і апытаныя аднавяскоўцы далі наступную характарыстыку Язэпчыку: “Поджог учинил по шалости и был замечен только в маловажных воровствах”⁴⁹. Але ў ходзе следства адкрылася, што селянін Сенька незадоўга да здарэння злавіў і пакараў Пятра Язэпчыка за крадзеж ножыка і вяроўкі. Сыходзячы з гэтага, суд вырашыў, што падпал не вынік дзіцячага балаўства, а помста. На падставе арт. 138, 367, 799 т. XV “Свода законов” (1842) Мінскі сумленны суд вызначыў: “Подсудимого Езепчика, наказав 15 ударами розгами, сослать в Сибирь на поселение, где как виновного в смерти девочки, предать церковному покаянию по назначении духовной власти”⁵⁰. Рашэнне было ўхвалена мінскім губернатарам Дамелмеерам і пададзена ў Сенат для канчатковага зацвярджэння. У выніку 28 чэрвеня 1843 г. Сенат даслаў сваё рашэнне ў Мінскі сумленны суд: “С разумением ли подсудимый учинил поджог, Сенат находит, что судя по летам его нельзя предполагать, чтобы он не имел понятия о гибельных последствиях своего поступка. Которое и случилось с лишением малолетней девочки жизни. И при том поджог учинен вскоре после наказания, которое могло возбуждать мщение. Следовательно вопрос разрешается, что

⁴⁸ НГАБ. Ф. 177. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 55–55адв.

⁴⁹ Тамсама. Арк. 55адв.

⁵⁰ Тамсама. Арк. 56.

поджою сделан с разумением”⁵¹. Такім чынам, Сенат цалкам пагадзіўся з прысудам, які вынес Мінскі сумленны суд.

Яшчэ адна справа пра падпал з-за помсты разглядалася ў Віцебскім сумленным судзе. Так, 18 лістапада 1846 г. памешчыца Гарадоцкага павета Комава звярнулася ў земскі суд з заявай, што 8 лістапада ў яе фальварку згарэў “стог с реями”. У падпале яна падазравала сваю 15-гадовую сялянку Аўдоццю Яфімаву. Па гэтай заяве часовае аддзяленне Гарадоцкага земскага суда правяло следства, вынікам якога стала прызнанне Аўдоцці Яфімавай у падпале. Дзяўчына заявіла, што стог падпаліла з-за помсты гаспадыні, якая прымусіла яе ў дзень св. Міхаіла знаходзіцца на паншчыне, а не святкаваць⁵². У выніку справа была адаслана ў Віцебскі сумленны суд, які пастанаўіў: “На основании 140, 145 і 2109 ст. Уложения о наказаниях. Ефимову наказать через полицейских служителей розгами 30 ударами, лишить всех прав состояния и сослать в каторжную работу на заводах на 3 года. А по истечении сего времени оставить ее в Сибири на поселение”⁵³. Рашэнне сумленнага суда 8 сакавіка 1848 г. было пацверджана Сенатам⁵⁴.

Справы аб падпалах, звязаных з карыслівымі мэтамі, былі больш складанымі для паліцыі і судовых устаноў. Так, у ліпені 1842 г. Рэжыцкі земскі суд перадаў у Віцебскі сумленны суд справу Сцяпана Сямёнава 16 гадоў і Сафрона Фадзеева 13 гадоў, якія абвінавачваліся ў падпале дома памешчыка Рэжыцкага павета Паўла Буйніцкага 2 ліпеня 1842 г.⁵⁵. Сцяпан Сямёнаў, які належаў памешчыку Буйніцкаму, сказаў суду, што за некалькі дзён да 2 ліпеня (28 чэрвеня) падгаварыў свайго таварыша Сафрона Фадзеева “взяться во двор для услужения в господских комнатах” і падабраць ключ да камоды, у якой ляжалі грошы. Раніцай, пакуль гаспадары спалі, Сафрон прынёс ключ, яны адчынілі камоду і ўбачылі 4 мяхі з сеабром, а “поверху лежало около 10 штук мелкой монетой,

⁵¹ Тамсама. Арк. 55адв.–56.

⁵² НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 132. Арк. 9–10.

⁵³ Тамсама. Арк. 11–11адв.

⁵⁴ Тамсама. Арк. 9адв.–10.

⁵⁵ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 10492. Арк. 15.

и на двух листах были насыпаны серебряные и медные монеты”. Хлопцы, нічога не ўзяўшы, замкнулі камоду⁵⁶.

У ноч з 2 на 3 ліпеня Сямёнаў і Фадзееў зноў пракрапіліся ў дом, адчынілі камоду, усе грошы скінулі ў адзін мех і паклалі яго ў прынесены куфэрак. Куфэрак аднеслі ў хлёў, дзе схавалі ў загадзя выкапаную яму. Потым вярнуліся ў пакой, сярэбраную цукарніцу, якая стояла на сталё, паклалі ў камоду, каб яна расплавілася ў час пажару. Потым хлопцы падняліся на гарышча, дзе было “немало от столярской работы щепок”. Гэтыя шчэпкі расклалі ў чатыры куты і ва ўсіх чатырох месцах падпалілі дах панскага дома. Пасля гэтага падпальшчыкі спушціліся ўніз і ляглі спаць у спадзяванні, што начныя каракульныя ўбачаць агонь і ўсіх пабудзяць. Сафрон Фадзееў пацвердзіў словы таварыша, “во всём показал сходно”⁵⁷.

Толькі Віцебскі сумленны суд пачаў разгляд учынкаў Фадзеева і Сямёнава, як у судовым працэсе адбыўся нечаканы перапынак. Раптоўна справа падпальшчыкаў была адпраўлена ў Дынабургскі арданансгаўз “для предания их военному суду согласно высочайшему повелению от 28 октября 1842 г.”. Але вельмі хутка губернскае начальства вырашыла, што гэтая крымінальная справа была распачата раней за “Высочайшее повеления о суждении виновных в поджогах военным судом”, і загадала перадаць яе Рэжыцкаму павятоваму суду “для постановления решения по общим правилам закона”⁵⁸. У сваю чаргу павятовы суд не стаў разглядаць справу непаўналетніх злачынцаў і яна зноў вярнулася ў Віцебскі сумленны суд. Увесь гэты час (больш за год) падсудныя Сямёнаў і Фадзееў знаходзіліся ў Віцебскім турэмным замку⁵⁹.

Нарэшце 10 ліпеня 1844 г. Віцебскі сумленны суд вынес прысуд Сямёнаву, у ім гаварылася: “Подсудимго крестьянского мальчика помещика Павла Буйницкого Степана Семёнова добровольно повинившегося, и по предыдущим

⁵⁶ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 97. Арк. 1.

⁵⁷ Тамсама. Арк. 1адв.–2.

⁵⁸ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 10492. Арк. 1–1адв.

⁵⁹ Тамсама. Арк. 4.

розысканиям оказался виновным в похищении 563 рублей 6 коп. серебром, которые после поджога за отысканием возвращены. Учинили с приятелем Сафроном [Фадеевым] злоумышленного поджога жилого господского дома <...> сгорела первоначально окрашенная масляной краскою крыша, потом полы, потолки, окошки, двери и прочее. Преступление совершено с умыслом. На основании ст. 3, 123, 138 и 799 XV тома (1842 г.) лишить его всех прав состояния без телесных наказаний, сослать в каторжную работу сроком на 4 года, а потом в Сибирь на поселение”⁶⁰.

Другі падсудны Сафрон Фадзееў, акрамя падпальвання дома і крадзяжу грошаў, абвінавачваўся ў “ложном наименовании себя крестьянином помещика Ивана Буйницкого и вообще в бродяжничестве по разным местам без письменного вида”. Аднак з улікам яго 13-гадовага ўзросту на момант злачынства Віцебскі сумленны суд паставіў: “Лишить его всех прав состояния, наказать через помещицких слугителей розгами, и, дав ему 30 ударов, сослать в Сибирь на поселение”⁶¹.

Віцебскі сумленны суд перадаў справу Сямёнава і Фадзеева на рэвізію ў Сенат, які 7 жніўня 1844 г. яе разгледзеў і выявіў працэдурныя парушэнні. У выніку завяршэнне справы непаўналетніх падпальшчыкаў цягнулася. 10 студзеня 1845 г. віцебскі губернатар Н. Кляменцьеў атрымаў імператарскі загад, каб справа Сямёнава і Фадзеева, якія знаходзіліся пад вартай у турэмным замку з 31 ліпеня 1842 г., была завершана “немедленно”⁶².

У чэрвені 1843 г. вялікі пажар здарыўся ў Полацку. Ваенна-павятовы начальнік другой акругі Віцебскай губерні падпалкоўнік А. Агатонаў у рапарце віцебскаму губернатару Н. Кляменцьеву паведамляў, што 22 чэрвеня а першай гадзіне ночы ў Дамініканскім кляштары здарыўся пажар, які пачаўся на канюшні. Акрамя канюшні згарэлі сумежныя з ёю драўляныя пабудовы, а ў двухпавярховым каменным доме кляштара асабліва пацярпелі другі паверх, столь

⁶⁰ Тамсама. Арк. 4.

⁶¹ Тамсама. Арк. 4.

⁶² Тамсама. Арк. 13, 27.

і дах, таксама згарэлі пакоі манахаў. Акрамя гэтага месцамі гарэў дах касцёла, а ўнутры касцёла – арган. Таксама агонь перакінуўся на блізкія дамы гараджан, што пагражала небяспекай усяму гораду. Толькі дзякуючы стараннасці гарадской паліцыі, выхаванцам Полацкага кадэцкага корпуса, а таксама жыхароў горада “пожар был прекращен не имея дальнейшего гибельного действия”⁶³.

Падпалкоўнік Агатонаў загадаў полацкаму паліцмайстру разам з дэпутатам з боку рымска-каталіцкага духавенства і павятовым страпчым стварыць камісію і правесці расследаванне. Даволі хутка былі знойдзены падазраваныя – дваранін Лявон Плавінскі (18 гадоў) і непаўналетні дваранін Ігнацій Скіндэр (15 гадоў), якія жылі і прыслужвалі ў манастыры. На допытах у Полацкім павятовым судзе яны прызналіся, што ўдзельнічалі ў падпале, але Плавінскі гаварыў, што браў удзел па запрашэнні Скіндэра, а Скіндэр заявіў, што “действовал по научению Плавинского”. Аднак на вочнай стаўцы Лявон Плавінскі заявіў, што кляштара разам з непаўналетнім Ігнаціем Скіндэрам не падпальваў, бо ў тую ноч быў у сваёй цёткі Марцэліны ў багадзельні, дзе яго бачылі і іншыя жанчыны. Пасля таго як гэта інфармацыя не пацвердзілася, ён заявіў, што начаваў у Марціна Арлова. Гэтыя словы ні Арлоў, ні яго жонка не пацвердзілі⁶⁴.

Аднак з-за таго, што пажар адбыўся пасля “Высочайшего повеления о суждении виновных в поджогах военным судом” ад 28 кастрычніка 1842 г., справа непаўналетняга Ігнація Скіндэра не была перададзена ў Віцебскі сумленны суд. А 31 ліпеня 1843 г. А. Агатонаў загадаў Полацкаму павятоваму суду стварыць ваенна-судовую камісію з афіцэраў унутранага віцебскага гарнізоннага батальёна для суда над гэтымі падпальшчыкамі. Падчас дзейнасці гэтай камісіі Лявон Плавінскі пацвердзіў “свое заpiresательство”. Непаўналетні Ігнацій Скіндэр адмовіўся ад сваіх ранейшых паказанняў, заявіў, што зрабіў іх з перапуду⁶⁵.

⁶³ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 10472. Арк. 1–1адв.

⁶⁴ Тамсама. Арк. 1адв., 10а, 11адв.–12.

⁶⁵ Тамсама. Арк. 1, 12адв.

Камісія ваеннага суда працавала да студзеня 1844 г., у дакументах за 18.01 адзначалася: “Хотя Леон Плавинский и несовершеннолетний Игнатий Скиндер на передопросе отрицаются, что поджог в доминиканском монастыре не делали <...> в первоначальных показаниях следственной комиссии učinенных сами добровольно сознались, что они подожгли монастырь в намерении воспользоваться имуществом в нём находящемся”⁶⁶. Далей адзначалася, што паказанні пра іх месца знаходжання ў тую ноч у розных людзей па-за сценамі манастыра не пацвердзіліся. Таму камісія паставіла прызнаць Лявона Плавінскага і Ігнація Скіндэра вінаватымі. Гэтае злачынства яны здзейснілі “с разумением и по обоюдному умыслу”, таму пасля пазбаўлення усіх правоў стану іх належала выслаць на катаржную працу. Адносна Ігнація Скіндэра было ўдакладненне. Яго 15-гадовы ўзрост пацвердзіў Віленскі дваранскі дэпутаткі сход, у выніку ваенна-судовая камісія прысудзіла яму пяцігадовы тэрмін катаргі⁶⁷. Прысуд быў адасланы на зацвярджэнне імператару, які змяніў від пакарання. У дакуменце, які Н. Кляменцьеў атрымаў ад Мікалая I 13 траўня 1844 г., гаварылася: “Находившихся в услужении при Полотском Доминиканском монастыре дворян: Леона Плавинского и Игнатия Скиндера, сужденных военным судом за поджег, отдать в военную службу, куда окажутся годными”⁶⁸.

Нягледзячы на ўжо вынесены прысуд, на пачатку чэрвеня 1844 г. да віцебскага, магілёўскага і смаленскага генерал-губернатора П. Дзякава звярнулася з прашэннем маці Ігнація Скіндэра дваранка Полацкага павета Тэрэзія Скіндэр. Яна скардзілася на засядацеля Полацкага земскага суда Лянкевіча, які “пристрастно допрашивал малолетнего сына ее”. Таксама Тэрэзія Скіндэр заяўляла, што справу яе сына павінен быў разглядаць сумленны, а не павятовы суд. У сувязі з гэтым жанчына прасіла генерал-губернатора вызваліць сына з-пад варты⁶⁹. На што

⁶⁶ Тамсама. Арк. 13.

⁶⁷ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 10472. Арк. 13адв.–14.

⁶⁸ Тамсама. Арк. 16–16адв.

⁶⁹ Тамсама. Арк. 19–19адв.

23 чэрвеня 1844 г. П. Дзьякаў адказаў: “Усматривая, что поджигатели Леон Плавинский и Игнатий Скиндер были суждены военным судом <...> и за поджог повелено отдать их в военную службу куда окажутся годными <...> объявить жительствующей Полоцкого уезда в местечке Волинцах дворянке, матери Игнатия Скиндера, Терезии Скиндер, что за сим поданной ею ко мне по настоящему делу просьбе никакого распоряжения сделать не могу”⁷⁰.

Сексуальныя злачынысты. Крымінальныя справы аб сексуальным гвалце з боку непаўналетніх у судовыя інстанцыі Мінскай і Віцебскай губерняў траплялі не часта. За азначаны перыяд выяўлена тры такія справы, і ўсе яны насілі гетэрасексуальны характар. Верагодна, згвалтавання сярод непаўналетніх было больш, але з-за іх цяжкадаказальнасці судовыя інстанцыі разглядалі толькі самыя відавочныя выпадкі.

Напрыклад, у траўні 1842 г. Полацкі земскі суд разглядаў скаргу, пададзеную полацкім мешчанінам Дзмітрыем Празаравым. У ёй гаварылася, што 10 траўня 1842 г. 16-гадовы селянін Ціхан Раскалод (належаў памешчыку Гарадоцкага павета Азанчэўскаму, але працаваў у мешчаніна Пятра Грыгор’ева ў Полацкім павеце), згвалціў яго 3-гадовую дачку Куліну. Таксама Празораў прасіў зрабіць медыцынскі агляд дзяўчынкі⁷¹. Запрошаны павятовы штаб-лекар Кучынскі правёў агляд і зрабіў наступнае заключэнне: “Хотя со стороны насильщика было усилие к совершенному изнасилованию над трёхлетним ребенком, у которого детородные части в сравнении с его слишком малы, то и не совершил. А только как нарушены детородные части...”⁷². У выніку гвалтаўнік Ціхан Раскалод быў змешчаны ў турэмны замак да “востребования” суда⁷³. Досыць хутка справа трапіла ў Віцебскую палату крымінальнага суда, адкуль была перададзена ў Віцебскі сумленны суд. У дакументах суда было запісана: “Хотя подсудимый Тихон Расколод на

⁷⁰ Тамсама. Арк. 24–24адв.

⁷¹ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 9804. Арк. 1.

⁷² Тамсама. Арк. 1адв.

⁷³ Тамсама. Арк. 1адв.

первоначальном допросе в присутствии Полоцкого земского суда 15 мая 1842 г. изъясняется тем, что якобы допустился к совершению такового преступления в пьяном виде. Но как преступление учинено по пьянству, с доказанным намерением произвести оное <...> увеличивает степень наказания”⁷⁴. У выніку сумленны суд прапанаваў падсуднага Ціхана Раскалода, які здзейсніў злачынства “с умыслом и с разумением”, на падставе арт. 3, 7, 8, 9, 10, 138, 787 і 789 т. XV (1842) пазбавіць усіх правоў стану і без цялеснага пакарання выслаць на катаржную працу на адзін год, а пасля заканчэння тэрміну пакінуць у Сібіры на пасяленне⁷⁵.

Справа 16-гадовага злачынцы Раскалода была адпраўлена на рэзалюцыю ў Сенат, які 5 снежня 1843 г. паведаміў віцебскаму губернатару Н. Кляменцэву, што Віцебская крымінальная палата ад самага пачатку няправільна прызнала Раскалода непаўналетнім і перадала справу ў Віцебскі сумленны суд. Памылка здарылася ў час вызначэння разумовых здольнасцяў злачынцы ў губернскім праўленні, калі па знешнім выглядзе яго ўзрост быў вызначаны як 16 гадоў. Гарадоцкае павятовае казначэйства на запыт Сената паведаміла, што падсудны Ціхан Раскалод “в достаточных летах” і на момант злачынства яму было не 16, а 22 гады. У сувязі з гэтай памылкай Сенат нагадваў: “Определение по наружному виду допускается только в случае невозможности почерпнуть сведения о летах подсудимого из источников более верных, как ревизские сказки или метрические книги”. У выніку на падставе арт. 895, 1291, 1303 т. XV “Свода законов” Сенат загадаў: “Признав крестьянина Расколода совершившим преступление в совершеннолетию [считать] приговор совестного суда недействительным. Обратит в Витебскую уголовную палату для рассмотрения, решения и поступления по закону”⁷⁶.

Злачынствы сексуальнага характару з боку дзяцей часам здзяйсняліся з-за цікаўнасці, без разумення і асэнсавання і самога ўчынку, і яго наступстваў. Напрыклад, 29 чэрвеня

⁷⁴ Тамсама. Арк. 27.

⁷⁵ Тамсама. Арк. 27адв.

⁷⁶ Тамсама. Арк. 31–32.

1847 г. да прыстава 3-га стану Ігуменскага павета звярнулася мяшчанка ўдава Анэля Хмілеўская, якая жыла ў засценку Малахаўшчызна. Жанчына заявіла, што 26 чэрвеня ў 4 гадзіны дня ў яе двары гулялі дзеці суседа яўрэя Міхеля – хлопчыкі Копель і Сроль, а таксама дзяўчынка Ітуса. Анэля пакінула з імі сваю паўтарагадовую дачку Юлію, а сама пайшла па ваду. Калі жанчына вярнулася, то пачула плач дачкі, зайшла ў хату і ўбачыла Юлію на руках у старэйшага хлопчыка Копеля. Яна забрала дзяўчынку, а яўрэйскія дзеці пайшлі дадому. З-за таго, што дачка ніяк не супакойвалася, маці пачала яе аглядаць і ўбачыла, што дзяўчынка падверглася гвалту і атрымала траўмы “детородных частей”⁷⁷.

У злачынстве Анэля Хмілеўская западозрыла суседскіх яўрэйскіх хлопчыкаў, пайшла да іх у дом і распытвала дзяцей. Старэйшы Копель спачатку сказаў, што занёс дзяўчынку ў хату, бо тая пачала плакаць. А калі хацеў паставіць яе на лаву, то выпадкова выпусціў на падлогу. Потым ён сказаў, што гэта ягоная сястра Ітуса згвалціла Юлію. Анэля Хмілеўская ўмацавалася ў падазрэнні і выправілася па дапамогу да памешчыка Лукашэвіча. У выніку Копель пад вартай быў дастаўлены да прыстава трэцяга стану⁷⁸.

Прыстаў выклікаў у станавую канцылярыю штатнага лекара Жахоўскага для медыцынскага агляду Юліі Хмілеўскай. У медыцынскім заключэнні за 29 чэрвеня 1847 г. было запісана: “Грудное дитя было растлено тупым, но не острым орудием”⁷⁹. Таксама Жахоўскі правёў агляд яўрэйскага хлопчыка Пагосцкай грамады Копеля Міхелева 12 гадоў і знайшоў плямы крыві на лапсердаку⁸⁰.

У той жа дзень 29 чэрвеня паміж Анэляй Хмілеўскай і хлопчыкам Копелем была праведзена вочная стаўка. Урэшце хлопчык прызнаўся ў сексуальных дзеяннях у адносінах да Юліі Хмілеўскай. Свой учынак ён патлумачыў тым, што аднойчы “случилось мимоходом видеть через окно какого-то мужика прелюбодействовавшего

⁷⁷ НГАБ. Ф. 177. Воп. 1. Спр. 43. Арк. 3.

⁷⁸ Тамсама. Арк. Задв.

⁷⁹ Тамсама. Арк. 4–5.

⁸⁰ Тамсама. Арк. 10.

с незнакамой ему дэвкаю в пустой бане”. Пасля гэтага ў хлопчыка з’явілася цікаўнасць і жаданне паспрабаваць, што гэта такое. Калі ягоны малодшы брат выйшаў з хаты, ён “взял дэвочку Юлию на колени и <...> растлил”⁸¹.

Справа Копеля ў жніўні 1847 г. разглядалася ў Мінскім сумленным судзе, а потым была перададзена ў Сенат. Канчатковае рашэнне было прынята 15 снежня 1847 г. і даслана ў Мінскае губернскае праўленне⁸². У сенацкім дакуменце гаварылася: “Правительствующий Сенат соображая вышеизложенные обстоятельства находит, что еврей Копель Михель 12 лет собственным сознанием изобличался в растлении малолетней Юлии Хмилевской, имевшей тогда 1 год и 4 месяца. За это Михелев в случае совершеннолетия подлежал бы на основании ст. 1998 Уложения о наказаниях лишению всех прав состояния, ссылке в каторжные работы в крепостях на время от 10 до 12 лет и наказанию плетью через палача от 60 до 70 ударов с наложением клейма. По несовершеннолетию же подсудимого, так как преступление совершено им с разумением, должно быть заменено по силе ст. 144 Уложения о наказаниях ссылкой в Сибирь на поселение без телесных наказаний”⁸³.

Справа, якая разглядалася судовымі інстанцыямі Мінскай губерні ў 1834 г. аб згвалтаванні непаўналетнімі хлопчыкамі 10-гадовай дзяўчынкі, з’яўляецца прыкладам цяжкадаказальнасці сексуальнага гвалту, а таксама адлюстроўвае неадназначнае стаўленне з боку афіцыйных інстанцый да такога кшталту злачынстваў. У ліпені 1834 г. дваранін Мінскага павета засценка Падсасонне Ігнацій Паланевіч на гербавай паперы за 50 кап. напісаў прашэнне наступнага зместу: “Всепресветлейший Державнейший Великий Государь Император Николай Павлович Самодержец Всероссийский Государь Всемиловитейший <...> 18 июля сего года дочь моя Валерия выгнала скот на пастбище, где находились сыновья дворян Василий Петров Баровский и Адольф Иванов Павлович. Которые напав на

⁸¹ Тамсама. Арк. 8–8адв.

⁸² Тамсама. Арк. 27, 28, 46.

⁸³ Тамсама. Арк. 47адв–48адв.

мою дочь насильничали оную. Для того всеподданейше прошу дабы высочайшей властью императорской указом поверено было сие мое прошение в Минском земском суде принять. Откомандировать в Минскую врачебную управу, которая в лице чиновника освидетельствовала причиненное моей дочери насилие. Сделать законное распоряжение к выкрыванию истинных виновных по законам наказать”⁸⁴.

Медыцынскі агляд дзяўчынкі, які быў праведзены 18 жніўня 1834 г., пацвердзіў, што “дочь Полоневича растлена”⁸⁵ і лішана целомудрыя”⁸⁶. Аднак толькі 5 снежня 1834 г. засядацель Мінскага земскага суда, які праводзіў следства па гэтай справе, падаў рапарт у Мінскі павятовы суд. У дакуменце гаварылася, што жыхарка засценка Падсасонне дачка Ігната Паланевіча 10-гадовая Валерыя 18 ліпеня пагнала жывёлу ў поле. У гэты час там былі хлопчыкі Іпаліт Паланевіч, Адольф Паўловіч і Васіль Бароўскі, якія пачалі даганяць і лавіць дзяўчынку, а злавіўшы, “завернули рубашку на голову, водили нагой по полю”. Калі хлопчыкі адпусцілі Валерыю, яна сказала, што “о таких шалостях” раскажа бацькам, і накіравалася дадому. Тады Васіль Бароўскі і Адольф Паўловіч яе спынілі і павалілі на зямлю, адзін хлопчык трымаў яе рукі, а другі “насильничал”⁸⁷.

Са свайго боку Мінскі павятовы суд запрасіў і атрымаў з кансісторыі дакладныя звесткі пра ўзрост падсудных. Так, “недоросль из дворян” Адольф Паўловіч меў 13 гадоў, а Васіль Бароўскі “из однодворского звания” меў 12 гадоў. На вочнай стаўцы хлопчыкі прызналіся, што здзейснілі гвалт над Валерыяй Паланевіч. Суд адзначыў, што гэтыя дзеянні адпавядаюць арт. 675⁸⁸ і арт. 676⁸⁹ (XV т.

⁸⁴ НГАБ. Ф. 145. Воп. 2. Спр. 84. Арк. 10.

⁸⁵ Ва ўсіх судова-паліцэйскіх дакументах першай паловы XIX ст. “растление” – гэта пазбаўленне цнатлівасці шляхам гвалту.

⁸⁶ НГАБ. Ф. 145. Воп. 2. Спр. 84. Арк. 12.

⁸⁷ Тамсама. Арк. 60.

⁸⁸ “За изнасилование замужней женщины, вдовы и насильственное растление девицы совершеннолетней или малолетней, виновные подлежат лишению всех прав состояния, наказанию кнутом и ссылке в каторжную работу”.

⁸⁹ “Сему же наказанию подлежат крепостные и дворовые люди, которые в насилии чинили вспоможение”.

“Свода законов”), аднак палічыў неабходным узяць пад увагу “молодость лет растлившего Полоневич Павловича и способствовавшего ему в том Боровского” і высветліць, ці з разуменнем зроблена гэтае злачынства⁹⁰. Па меркаванні Мінскага павятовага суда Бароўскі і Паўловіч учынілі гвалт “единственно по шалости”, іх учынак быў здзейснены без разумення і “по незнанию о последствиях от того возникнуть могущих”. Як сведчаць дакументы, увогуле быў выказаны сумнеў, што падсудныя згвалцілі Валерыю Паланевіч, бо сведка Іпаліт Паланевіч бачыў, як хлопчыкі качалі дзяўчынку па зямлі, “но чтобы они были намерены оную изнасиловать, того производством не обнаружено”. У выніку суд пастанавіў: “Предоставить их родительскому наказанию и исправлению”. Пасля гэтага справа аб згвалтаванні Валерыі Паланевіч была адаслана на рэвізію ў Мінскую палату крымінальнага суда⁹¹.

Са свайго боку Мінская палата крымінальнага суда прызнала: не падлягае сумневу, што малалетняя Валерыя Паланевіч была “лишена девства”⁹². Аднак факт злачынства паставілі пад сумнеў, і аргументы былі наступныя. Па-першае, у той дзень, калі быццам бы адбыўся гвалт, дзяўчынка не паскардзілася ў паліцыю. Таму можа быць верагодным, што замест Паўловіча хто-небудзь іншы “с согласия самой Полоневич растлил ее”, а яна, каб пазбегнуць бацькоўскага пакарання, абвінаваціла Паўловіча ў згвалтаванні, “потому только, что он производил с нею похожие на то шалости”. Па-другое, скарга двараніна Паланевіча і акт медыцынскага агляду дзяўчынкі пададзены праз месяц пасля здарэння. Па-трэцяе, ад прызнання ў згвалтаванні Валерыі Паланевіч, якое было зроблена не на першым допыце, а на вочнай стаўцы⁹³, Адольф Паўловіч адмовіўся на перадопыце ў крымінальнай палаце. У выніку Мінская палата крымінальнага суда прыйшла да высновы, што паводле арт. 1029 т. XV “Свода законов”

⁹⁰ НГАБ. Ф. 145. Воп. 2. Спр. 84. Арк. 6–61.

⁹¹ Тамсама. Арк. 61адв.

⁹² Тамсама. Арк. 102.

⁹³ Тамсама. Арк. 102адв.

нельга прызнаць Адольфа Паўловіча “совершенно изобличенным в возведении на него преступления”. У пастанове гаварылася: “Подсудимого Павловича оставить в сильном подозрении. И за то, что он покушался на оное выдержать в остроге 2 недели. А однодворца Боровского за соучастие в действиях Павловича, наказать 15 ударами розг. Обоих отдать на церковное покаяние по исповедуемой религии”⁹⁴.

З расшэнем Мінскай крымінальнай палаты пагадзіўся мінскі губернатар А. фон Дрэбуш, аднак катэгарычна быў супраць губернскага пракурора. У сваім пратэсце ён тлумачыў: “Изнасилование Павловичем Полоневич доказывается собственным его признанием. И лекарь свидетельствовал. В действии Павловича представляется не одна шалость, а преступление с разумением при пособии Боровского учиненное. Что по силе Свода законов уголовных т. 15 ст. 13, 675, 676, 1029, 1030, 1035 и в продолжении 126 оба они подлежат обвинению. Посему и следует Павловича лишив дворянства отдать в военные кантонисты. А по наступлению совершеннолетия предать церковному покаянию. Соучастника его Боровского отдать в военную службу в какую годным окажется”⁹⁵. Таксама пракурор патрабаваў, каб з маёмасці злачынцаў для “обесчещенной Полоневич” была выплачана кампенсация.

Сенат падтрымаў пазіцыю губернскага пракурора і зрабіў па справе ўдакладненні: “Хоть на передопросе в уездном суде Павлович отрекся от своего признания, объявил, что учинил оное от испуга. Но сие отрицание не заслуживает уважение, потому что не согласно с происшествием. И при том товарищ его Боровский не изменил своего сознания в соучастии в преступлении”⁹⁶. Заяўляючы, што Валерыю Паланевіч згвалціў нехта іншы, ні бацька Адольфа Паўловіча, ні сам падсудны “не объясняют никого другого виноватого в изнасиловании Полоневич”. Хоць бацька дзяўчынкі прынёс скаргу ў паліцыю не адразу пасля здарэння, аднак на месцы жыхарства “оное было немедленно оглашено”.

⁹⁴ Тамсама. Арк. 103.

⁹⁵ Тамсама. Арк. 103адв.

⁹⁶ Тамсама. Арк. 104адв.

Такім чынам, не застаецца сумневаў, што Паўловіч вінаваты ў згвалтаванні Паланевіч, а Бароўскі ў саўдзеле⁹⁷. Падсудныя, улічваючы іх узрост, зрабілі злачынства з разуменнем, аднак “по несовершеннолетию своему не могли иметь полного понятия о важности сего преступления, и знать о строгости наказания”. У выніку Сенат загадаў Адольфа Паўловіча пазбавіць “шляхецкаго именованія и право доказывать дворянство”⁹⁸, аддаць яго і аднадворца Бароўскага без цялесных пакаранняў у вайсковую службу, да якой будучы прыдатныя. У выпадку няздольнасці да вайскавай службы – выслаць на пасяленне ў Сібір. На карысць Валерыі Паланевіч спагнаць грашовы штраф, вызначаны Літоўскім статутам, з маёмасці, якая ім павінна адысці ў спадчыну⁹⁹.

Забойствы. Значная частка крымінальных спраў з удзелам непаўналетніх, якія разглядаліся ў судовых інстанцыях Віцебскай і Мінскай губерняў, датычыліся забойстваў. Гэтыя справы можна падзяліць на некалькі груп. У першую чаргу гэта ненаўмыслныя забойствы па неасцярожнасці або няшчасныя выпадкі.

Напрыклад, 29 сакавіка 1835 г. Гарадоцкі павятовы суд разглядаў справу, якая паступіла ад Гарадоцкага земскага суда, аб застрэленай з ружжа 12-гадовай дзяўчынцы памешчыка Мікалая Бесарабскага Агаф’і Клімавай і датычнага да гэтага дваровага хлопчыка таго жа памешчыка 8-гадовага Кузьмы Фядотава. Пра смерць дзяўчынкі ў Гарадоцкі земскі суд 31 снежня паведаміў сам памешчык Мікалай Бесарабскі. На месца здарэння накіраваўся земскі спраўнік Яхшановіч, дзе ў прысутнасці павятовага страпчача правёў апытанне сведкаў. Хлопчык Кузьма Фядотаў раскажаў, што “в декабре месяце, не помнит какого числа, среди дня находился с девочкой Агафьей в гостинной комнате дома барина своего, бывшего в то время на дворянских выборах в Витебске. И шая с нею, Климовою, зацепились каким то нечаянным образом за находившееся возле кровати

⁹⁷ Тамсама.

⁹⁸ Тамсама. Арк. 105.

⁹⁹ Тамсама. Арк. 105адв.

ружьё так, что оно выстрелив попало в Агафью”¹⁰⁰. Кузьма Фядотаў спужаўся і выбег з пакоя. Таксама пад прысягай былі ўзяты паказанні ў дваровай дзеўкі Ульяны Данілавай. Яна заявіла, што першая пачула ружэйны стрэл і прыбегла ў пакой, дзе знайшла толькі Агаф’ю, якая ляжала на ложку. Ульяна пачала дапытвацца, што з ёю здарылася. Агаф’я, перад тым як страціць прытомнасць, сказала, што “шалили с Кузьмою, не знает каким образом дотронулась до ружья и от того произошел выстрел и попал в неё”. Таксама прыходскі святар Мацей Яновіч пацвердзіў, што ў смерці дзяўчынкі “никакой умышленности не было”. Яна яму на споведзі перад смерцю сказала, што стрэл “последовал от совместной шалости с Федотовым”¹⁰¹.

У выніку Гарадоцкі павятовы суд, абавіраючыся на шэраг артыкулаў¹⁰² XV т. “Свода законов”, прыйшоў да высновы, што ў смерці Агаф’і Клімавай ніякай наўмыснасці не было¹⁰³. У судовай пастанове было запісана: “Предать суду и воле Божьей восьмилетнего мальчика Кузьму Федотова для очищения совести за неосторожную шалость на основании 336 и 340 статей отдать на церковное покаяние по назначении на то места и времени в Полоцкую духовную консисторию. Дело отправит <...> в Витебский совестный суд”¹⁰⁴.

Падобны выпадак здарыўся ў 1840 г. у Мінскай губерні (дакладны населены пункт у дакументах не называецца).

¹⁰⁰ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 275. Арк. 16.

¹⁰¹ Тамсама. Арк. 16адв.

¹⁰² Арт. 336 “Неосторожное смертоубийство, судя по степени неосторожности, подвергает виновных или тюремному заключению, или денежному штрафу, или телесному наказанию”, арт. 340 “Смертоубийство произведенное кем либо, не только без намерения, но и непридвидимо, случайно и без малейшего с его стороны неосторожности, почитается совершением нечаянным и не подлежит никакому наказанию. Для очищения совести передается подсудимый церковному покаянию”, арт. 1061 “Но если суд усмотрит, что подсудимый преступление клятвы учинить намерян, дабы его в том обличить, тогда дело передать воле Божией, пока само собой не объясниться”.

¹⁰³ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 275. Арк. 17.

¹⁰⁴ Тамсама. Арк. 17адв.

Сутнасць справы заключалася ў тым, што 16-гадовы сялянскі хлопец Георгій Яцына разам са сваім сябрам сялянскім хлопцам Іванам Мяшковым пайшоў па нейкай патрэбе ў хату да каваля¹⁰⁵. Калі ўжо збіраліся выходзіць, Георгій Яцына ўбачыў каля сцяны ў сенцах паляўнічую стрэльбу і “стал пробываць исправность замка”. Раптам ружжо стрэліла і зарад шроту трапіў у плечы Івана Мяшкова, які стаяў за дзвярыма. Ад раненняў Мяшкоў памёр у той жа дзень, але перад смерцю сказаў, што сябра застрэліў яго выпадкова, і прасіў не абвінавачваць¹⁰⁶. Са свайго боку бацькі Мяшкова, як і іншыя людзі, станоўча ахарактарызавалі Георгія: “не имея на Яцыну никаких подозрений, отозвались, что он ни в каких других поступках не был замечен. И всегда был поведения кроткого, смиренного и покорного”¹⁰⁷. У выніку справа дайшла да вышэйшай інстанцыі і 24 студзеня 1840 г. у Мінскае губернскае праўленне прыйшло канчатковае рашэнне. У ім гаварылася: “Признавая, что выстрел, причинивший смерть Мешкову, был нечаянным. Постановил подсудимого Яцыну не подвергать никакому наказанию <...> с подтверждением, чтобы в обращении с огнестрельным оружием был осмотрителен”¹⁰⁸.

У Віцебскім сумленным судзе 11 жніўня 1843 г. разглядалася справа 12-гадовага сялянскага хлопчыка князя Вітгенштэйна Пахома Міхайлава, які падазраваўся ў датычнасці да ўтаплення ў рацэ Еменцы сялянскага хлопчыка Сцяпана Юдзіна. У ходзе следства было ўстаноўлена, што малалетнія сяляне вёскі Вавуліна Пахом Міхайлаў, Сцяпан Юдзін і Аляксандр Антонаў пасвілі скаціну каля рэчкі. Хлопчыкі спачатку гулялі, а потым Юдзін з Міхайлавым пачалі валтузіцца на беразе ракі і абодва ўпалі ў ваду. Трэці хлопчык Аляксандр Антонаў, убачыўшы, што Міхайлаў недалёка ад берага, падаў яму палку і выцягнуў з вады. Антонаў спрабаваў выратаваць жыццё і другога свайго сябра, але па малалецтве

¹⁰⁵ НГАБ. Ф. 299. Воп. 2. Спр. 1547. Арк. 1.

¹⁰⁶ Тамсама. Арк. 1адв.

¹⁰⁷ Тамсама. Арк. 2.

¹⁰⁸ Тамсама. Арк. 2–2адв.

“довершить сего не успел”. Сцяпана Юдзіна цяжэннем аднесла ад берага, і ён патануў. У выніку Віцебскі сумленны суд прыйшоў да высновы, што падсудны Пахом Міхайлаў без “умысла и намерения”, а толькі па неасцярожнасці паспрыў трагічнаму здарэнню. У пастанове суда гаварылася: “Оставить Пахома Михайлова свободным, а для очищения совести отдать на церковное покаяние”¹⁰⁹.

Другая група – гэта забойствы, здзейсненыя малалетнімі і непаўналетнімі па неразуменні або мэтанакіравана. Напрыклад, у Віцебскай губерні ў Дынабургскім павеце ў вёсцы Маслава 24 жніўня 1831 г. здарылася забойства. Аглонскі ключвойт данёс Дынабургскаму земскаму суду, што двухгадовы хлопчык Ігнацій, сын екабштацкай мяшчанкі Ульяны Кірылавай, быў забіты пяцігадовым хлопчыкам Пятром, сынам друйскага мешчаніна Лукі Осіпава. У рапарце гаварылася, што Ігнацій атрымаў ззаду ўдар у патыліцу, а на правай шчацэ былі колатыя раны. У ходзе следства засядацель Дынабургскага земскага суда Акаловіч правёў допыт малалетняга забойцы. Пётр Осіпаў раскажаў, што гуляў з Ігнаціем, а потым знайшоў палку “кривую на подобие молотка” і ўдарыў ёй па галаве двухгадовага хлопчыка. Ігнацій пабег з крыкамі да дзвярэй, але Пётр яго дагнаў, біў па галаве, а потым пачаў калоць¹¹⁰.

Пасля заканчэння следства Дынабургскі земскі суд перадаў справу ў Дынабургскі магістрат, які 24 траўня 1832 г. пачаў яе разгляд. Па ўдакладненых звестках стала вядома, што трагедыя адбылася не 24, а 23 жніўня 1831 г. у вёсцы Маслава Дынабургскага павета ў доме ўдавы дынабургскага мешчаніна Фёдара. Аднак сведкаў гэтага здарэння няма, бо ў доме нікога, акрамя дзяцей, не было. Першай на месцы трагедыі аказалася маці 5-гадовага Пятра Праскоўя Сцяпанавы. На судзе паказала, што шукала на вуліцы свайго сына, які кудысьці знік, і пачула ў суседнім доме “крик ребячий”. Зайшоўшы ў дом удавы, убачыла свайго сына, які стаяў над збітым Ігнаціем, аднак “будучи в метре не заметила, было ли что-то в руках

¹⁰⁹ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 93. Арк. 155–155адв.

¹¹⁰ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 2–2адв., 7–7адв.

сына”¹¹¹. У судовых дакументах адзначалася: “Если верить показаниям взятым заседателем Околовичем от пятилетнего мальчика Петра, то должно видеть в нём виновника смертоубийства. Других же обстоятельств к какому либо подозрению не открылось”¹¹². З-за таго, што 5-гадовы хлопчык Пётр учыніў забойства па неразуменні і па законе не мог адказваць за свае ўчынкі, магістрат для фармальнага закрыцця гэтай справы перадаў яе ў Віцебскі сумленны суд¹¹³.

Яшчэ адно забойства па неўсведамленні здарылася ў красавіку 1833 г. у маёнтку памешчыцы Багамольцавай у Віцебскай губерні. Для вядзення следства 25 красавіка ў маёнтак прыбыў засядацель Віцебскага земскага суда Станкевіч. Ён разам з павятовым штаб-лекарам і павятовым страпчым правялі агляд цела 11-гадовага сялянскага хлопчыка з вёскі Фалкавічы. Знешні агляд не паказаў ніякіх сур’ёзных пашкоджанняў, акрамя сукравіцы ў носе і роце. Анатамаванне ж выявіла ўнутраныя пашкоджанні і крывацёк¹¹⁴.

У збіванні і смерці Івана Яцкава быў абвінавачаны малалетні хлопчык Марцін, сын дзяка Фалкавіцкай царквы Фёдара Шостака. Спачатку хлопчыка судзіў Віцебскі павятовы суд, а потым справа была перададзена ў Віцебскую палату крымінальнага суда. У рашэнні гэтай судовай інстанцыі ад 27 ліпеня 1833 г. гаварылася: “Мнение по прописанному делу Витебского уездного суда <...> находя правильным и с законами согласным утвердить, с тем дабы над малолетним мальчиком Мартином Шостаком по содержанию указа 2 мая 1765 г. дабы было произведено наказание розгами не отцом его, а при земской полиции через ее служителя дать ему 15 ударов. Чтобы учиненное им Шостаком преступление не было ему впредь поставлено ни в какое подозрение”¹¹⁵. У дакументах гэтай справы не пазначаны ўзрост малалетняга Марціна Шостака,

¹¹¹ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 34–34адв.

¹¹² Тамсама. Арк. 34 адв.

¹¹³ Тамсама. Арк. 34 адв.–35.

¹¹⁴ НГАБ. Ф. 2636. Воп. 1. Спр. 402. Арк. 2–2адв.

¹¹⁵ Тамсама. Арк. 26–26адв.

аднак рашэнне крымінальнай палаты сведчыць, што хлопчык яшчэ не дасягнуў узросту судовай адказнасці.

Судовыя інстанцыі ў дачыненні да дзяцей-забойцаў дакладна прытрымліваліся ўзроставай мяжы судовай адказнасці. У гэтай сувязі паказальная справа разглядалася Віцебскім сумленным судом у студзені 1848 г. Сялянскія хлопчыкі памешчыка Дрысенскага павета фон Вейдліга браты 12-гадовы Людвіг Шарын і 10-гадовы Тамаш Шарын былі абвінавачаны ва ўтапленні 8-гадовага хлопчыка Восіпа Паўлюкевіча. Суд прыйшоў да заключэння, што гэта не быў няшчасны выпадак, і Людвіг з Тамашом сапраўды вінаваты ў смерці Восіпа Паўлюкевіча. У выніку 12-гадовы Людвіг Шарын быў пакараны пазбаўленнем усіх правоў стану і без цялеснага пакарання высланы на пасяленне ў Сібір. А ягоны брат 10-гадовы Тамаш Шарын за тое ж самае злачынства быў аддадзены для “исправления и наставления его родителям”. Такое рашэнне Віцебскага сумленнага суда было ўхвалена Сенатам¹¹⁶.

Дакладныя матывы дзяцей пры здзяйсненні забойства ў судовых дакументах не зафіксаваны. Аднак, улічваючы ўзрост забойцаў, можна меркаваць, што такія выпадкі здараліся спантанна ў час сваркі або з-за крыўды. Выяўлена толькі адна крымінальная справа, дзе непаўналетні забойца не толькі меў матыў, але і планаваў забойства. Так, 25 красавіка 1845 г. у маёнтку памешчыка штаб-ротмістра Івана Зарэмбы Азупіна ў хаце каля карчмы Трыднёўка (Трыдні) сяляне знайшлі цела дзяўчыны. Пра здарэнне паведамлілі ў Люцынскі земскі суд, і 30 красавіка 1845 г. прыстаў першага стану прыбыў на месца. Ён высветліў, што забітай дзяўчыне было 15 гадоў, яе звалі Аўгуста Альбіна Вільгельміна Якубава і што яна была дачкой кавальскіх спраў майстра мешчаніна горада Вендэна Ліфляндскай губерні Якуба Рэйнгальда Крэйцэра. Цела ж было знойдзена ў хаце, якую каваль Крэйцэр выкарыстоўваў для працы¹¹⁷.

Прыстаў 4 траўня 1845 г. апытаў 60-гадовага бацьку забітай дзяўчыны Якуба Крэйцэра. Мужчына раскажаў,

¹¹⁶ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 163. Арк. 114–115 адв.

¹¹⁷ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 117. Арк. 1 адв.–2 адв., 4.

што ў лютым 1845 г. быў па справах у горадзе Апочцы Пскоўскай губерні і з-за хваробы затрымаўся на 7 тыдняў. У яго адсутнасць старэйшы сын, 17-гадовы Карл, вырашыў прадаць ягоныя “інструменты кузнечных дел мастерства”. Супраць гэтага выступала 15-гадовая дачка Альбіна, аднак Карл яе не слухаў і “всё более вовлекал себя в развратную жизнь”. Дзяўчына паабяцала ўсё расказаць бацьку і таксама выправілася ў Апочку. Калі Якуб Крэйцэр з дачкой вярнуўся дамоў, ён не знайшоў ні сваіх кавальскіх інструментаў, ні харчовых запасаў. Бацька спрабаваў даведацца ад сына, куды і каму ён усё прадаў. Сын заявіў, што “продавал многие вещи проезжавшим неизвестным лицам, а другие в Люцине евреям”. У выніку каваль быў вымушаны пакінуць дом і выправіўся ў Люцын, каб набыць хоць якія інструменты ды харчы¹¹⁸.

Калі Якуб Крэйцэр праз некалькі дзён вярнуўся з Люцына, Альбіны дома не было. Спачатку Карл сказаў, што яна выправілася ў Апочку да старэйшай сястры. Праз чатыры тыдні пасля таго, як знікла дачка, Якуб вярнуўся дадому і знайшоў, што дзверы былі падпёрты звонку, а ў хаце сядзеў толькі малодшы сын, дзесяцігадовы Леанард. Хлопчык сказаў, што Карл забраў дакументы, пасцельную бялізну, замкнуў яго ў хаце і пайшоў. У гэты час у дом зайшлі сяляне памешчыка Зарэмбы і сказалі, што недалёка ад карчмы ў хаце ў падпечку знайшлі цела яго дачкі¹¹⁹.

Прыстаў першага стану дапытаў Леанарда Крэйцэра, які заявіў, што Карл хацеў адпомсціць Альбіне за “объявление отцу о растрате вещей”. Ён сказаў малодшаму брату, што збіраецца купіць некалькі калачоў, паспрабаваць імі прывабіць сястру і забіць, каб спыніць яе пастаянныя даносы бацьку. План Карла Крэйцэра ўдаўся. Альбіна з малодшым братам Леанардам былі ў хаце недалёка ад карчмы, калі прыйшоў Карл з “тремя десятикопеечными калачами”. Старэйшы брат спачатку частаваў сястру, а потым паваліў дзяўчыну на падлогу і “ударил несколько раз

¹¹⁸ Тамсама. Арк. 13–14.

¹¹⁹ Тамсама. Арк. 15–15адв.

обухом в затылок”, а потым біў па галаве малатком. Калі пераканаўся, што сястра нежывая, падцягнуў яе да печкі, ля якой была яма для захоўвання зімой гародніны. У яму зацягнуў цела сястры і прысыпаў зямлёй. Потым пачысціў падлогу і сцены ад крыві, а малодшаму брату загадаў пад пагрозай смерці маўчаць пра тое, што бачыў¹²⁰.

Забойца Крэйцэр быў затрыманы ў Апочцы і 16 траўня пад вартай адпраўлены ў Люцын¹²¹. На допыце 18 траўня 1845 г. у Люцынскім земскім судзе Карл Крэйцэр прызнаўся, што забіў сваю сястру Альбіну, аднак заявіў, што ў час забойства ён трымаў сястру і заціскаў ёй рот, а малодшы брат Леанард па ягоным загадзе біў яе тапаром і малатком па галаве¹²². Земскі суд 31 траўня 1845 г. перадаў справу аб забойстве Альбіны Крэйцэр у Люцынскі гарадавы магістрат, які ў сваю чаргу 7 чэрвеня 1845 г. перадаў яе ў Віцебскі сумленны суд. Тым часам 17-гадовы Карл і 10-гадовы Леанард былі змешчаны ў турэмны замак¹²³.

14 жніўня 1845 г. Віцебскі сумленны суд разглядаў справу непаўналетніх вендэнскіх мяшчан Крэйцэраў – Карла 16 гадоў (верагодна, суд спраўдзіў узрост злачынцы) і Леанарда 10 гадоў. Першага судзілі за забойства роднай сястры Альбіны Крэйцэр, а другога – за “знание о злоумышленном замысле его [Карла] на убийство сказанной сестры их и необъявления о том в свое время никому”¹²⁴. У выніку Карл на падставе арт. 137, 138, 360, 372, 373, 1186, 1181 т. XV “Свода законов” (1842) быў прызнаны вінаватым у забойстве Альбіны¹²⁵. У прысудзе было запісана: “Как имевшего во время совершения преступления 16 лет и учиненное в разумении, лишитъ всех прав состояния, бес телесного наказания сослать в каторжную работу на 8 лет, а потом оставить в Сибири на поселение. Предоставитъ тамошнему лютеранскому духовенству назначения места по времени церковного

¹²⁰ Тамсама. Арк. 14–15, 17–17адв.

¹²¹ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 11672. Арк. 1–3.

¹²² НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 117. Арк. 49–50.

¹²³ Тамсама. Арк. 67–67 адв., 96, 101.

¹²⁴ Тамсама. Арк. 102.

¹²⁵ Тамсама.

покаяния за небытие им от времени рождения своего никогда в исповеди”¹²⁶. У дачыненні да малодшага брата суд прыйшоў да наступнай высновы: “Подсудимый Леонард Крейцер умалчивал о преступлении своего брата без разумения. По силе ст. 138 и 366 т. XV наказать его при Люцинском городском правлении розгами и, дав ему 10 ударов, потом, как на повальном обыске в поведении одобрен, возратить на прежнее жилище, с подтверждением, чтобы на дальнейшее время в подобных случаях был осмотрителен и о злоумышленных поступках сопряженных с опасностью жизни доносил по порядку”¹²⁷.

У трэцюю групу вылучаюцца справы, дзе непаўналетнія здзейснілі забойства пад прымусам бацькоў або саўдзельнічалі ў ім. Напрыклад, 14 студзеня 1834 г. Віцебскі сумленны суд разглядаў справу пра забойства селянінам памешчыцы Шадурскай Фёдарам Івановым валацугі Міхайлы Ларыёнава. У гэтую судовую інстанцыю справа трапіла таму, што да гэтага забойства меў дачыненне сын Фёдара Шадурскага Якаў. На допыце хлопчык раскажаў, што па загадзе бацькі знаходзіўся “на карауле при дверях той избы, где совершал отец его убийство над Михайлою”. Перад судом паўстала пытанне – прызнаваць ці не прызнаваць Якава саўдзельнікам забойства. А для гэтага неабходна было вырашыць пытанне – “с разумением ли учинено подсудным преступление или без разумения”¹²⁸. У выніку Віцебскі сумленны суд заключыў, што Якаў “признав во всё вышепрописанном виновным и учинившим такое преступление с разумением”¹²⁹. Такім чынам непаўналетні Якаў Шадурскі быў прызнаны саўдзельнікам злачынства.

Справа аб прымусе да забойства паступіла на разгляд 28 сакавіка 1835 г. у Суражскі павятовы суд. Сялянка маёнтка Азёрцы памешчыкаў Бруевічаў вёскі Шабры 13-гадовая Аўдоцця Кандрацьева абвінавачвалася ў тым, што задушыла малалетнюю дзяўчынку Хіму Нікіціну.

¹²⁶ Тамсама. Арк. 102адв.

¹²⁷ Тамсама. Арк. 103.

¹²⁸ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 13. Арк. 100.

¹²⁹ Тамсама. Арк. 13.

У час следства дзяўчынка зрабіла добраахвотнае прызнанне¹³⁰. Яна расказала, што ў мінулым 1834 г. “по наступлению зимнего времени” яе бацька, 50-гадовы Кандрацій Іваноў, пачаў падбухторваць яе задушыць падчарыцу 9-гадовую Хіму (дачку ягонай другой жонкі Агаф’і). Аўдоцця павінна была зрабіць гэта, калі разам з Хімай хадзіла ў вёску Зімнікі, але не адважылася. Праз некаторы час, 8 лютага 1835 г., Кандрацій паклікаў дачку, даў ёй 20 капеек і загадаў, каб яна пайшла ў фальварак Прудзіна купіць бульбы, узяла з сабой Хіму і “исполнила прежний его приказ”. Ён прыгразіў Адоцці, што “если не исполнит, то он ее саму убьет”¹³¹. Па словах дзяўчынкі, менавіта бацька сказаў, што зручней задушыць падчарыцу пяньковым паяском. Раніцай дзяўчаты пайшлі купляць бульбу. Трагедыя адбылася недалёка ад Прудзіна, калі яны ішлі паўз лес. Хіма ішла наперадзе, і ў нейкім момант Аўдоцця накінула ёй на шыю пяньковы паясок, двойчы абматала і задушыла. Потым схавала Хіму пад елку¹³².

Кандрацій у час следства быў узяты пад варту. Аднак, нягледзячы ні на вочныя стаўкі, дзе Аўдоцця яго выкрывала, ні на паказанні аднавогчынных сялян, якім ён, будучы пад вартай, гаварыў, што “подговаривал свою дочь, чтобы она не показывала, что он ее научил”, Кандрацій прызнання не зрабіў¹³³. У выніку Суражскі павятовы суд на падставе арт. 1027 т. XV (“Несколько доказательств совокупно взятых составляют совершенное доказательство”) прызнаў Кандрація вінаватым у прымусе сваёй дачкі Аўдоцці да забойства падчаркі Хімы. За гэтае злачынства было загадана ў вёсцы Шабры публічна пакараць яго дваццаццю ўдарамі пугі праз ката, на твары паставіць кляймо “ВОР” і выслаць на катаржную працу ў Сібір. Віцебская крымінальная палата пацвердзіла гэты прысуд¹³⁴.

Справа непаўналетняй Аўдоцці была перададзена ў Віцебскі сумленны суд, які 5 ліпеня 1835 г. і прыняў

¹³⁰ НГАБ. Ф. 2647. Воп. 1. Спр. 289. Арк. 32адв.

¹³¹ Тамсама. Арк. 32.

¹³² Тамсама. Арк. 32–32адв.

¹³³ Тамсама. Арк. 32адв.

¹³⁴ Тамсама. Арк. 33–33адв.

наступнае рашэнне: “Авдотью, повинившуюся в умерщвлении хотя бы следовало по ст. 332 т. 15 за умышленное смертоубийство наказать, но поскольку оказывается, что она совершила его в малолетстве по приказанию отца. Отец уже привлечен к наказанию. В отношении несовершеннолетней преступницы по ст. 126 считается тяжким и подлежит рассмотрению Правительствующим Сенатом”¹³⁵.

Такім чынам, на падставе дакументаў паліцэйска-судовых інстанцый вылучаецца ўсяго 4 віды крымінальных злачынстваў, у якіх удзельнічалі дзеці – крадзяжы, падпалы, злачынствы на сексуальнай глебе і забойствы. Крымінальныя справы аб крадзяжах былі нешматлікія. У першую чаргу гэта абумоўлена тым, што паліцыі (гарадская і земская) справы аб крадзяжах да 20 рублёў разбіралі на месцах і не перадавалі ў судовыя інстанцыі, а крадзяжы на большыя сумы непаўналетнія рабілі рэдка. Калі ж кошт украдзенага быў нязначны (менш як 20 рублёў), а справа трапіла ў судовыя інстанцыі – значыць, гаворка ішла не толькі (а можа і не столькі) пра крадзеж, колькі пра абцяжарвальныя абставіны або больш сур’ёзныя, у адпаведнасці з расійскім заканадаўствам, злачынствы. Гэта маглі быць неаднаразовыя крадзяжы (рэцыдывы) на вялікія грашовыя сумы, крадзяжы разам з уцёкамі ад гаспадароў ці з-пад арышту, крадзяжы з рэлігійных устаноў (святацтва). У параўнанні з іншымі відамі злачынстваў істотная частка спраў датычылася непаўналетніх з дваранскага саслоўя абодвух палоў. Пры гэтым усе справы аб крадзяжах, якія датычыліся дваранскіх дзяцей, нягледзячы на памер украдзенага, перадаваліся на канчатковы разгляд у Сенат і зацвярджаліся імператарам.

Падпалы не былі распаўсюджанымі злачынствамі сярод непаўналетніх. З крымінальных спраў відаць, што калі падпал не быў выпадковым, то ён выкарыстоўваўся як сродак помсты або як прыкрыццё для крадзяжу. Падпалы лічыліся да такой ступені сур’ёзнай небяспекай, што ў 40-я гады XIX ст. былі спробы вывесці непаўналетніх падпальшчыкаў з-пад кампетэнцыі сумленных судаў і разглядаць у ваенна-судовых камісіях на падставе “ваенных статутаў”.

¹³⁵ Тамсама. Арк. 40–41.

Што да сексуальных злачынстваў, то можна адзначыць: для іх характэрна спантаннасць. Таксама з дакументаў відаць, што хлопчыкі, якія здзейснілі згвалтаванне, не толькі не ўяўлялі суровасці пакарання за гэты від злачынства, але нават не разумелі, што здзяйсняюць цяжкае злачынства. Асаблівасцю злачынстваў сексуальнага характару ў першай палове XIX ст. была іх цяжкая доказынасць. Калі гвалтаўнік не рабіў прызнання, а непасрэдных сведак сексуальнага гвалту не было, злачынца мог застацца беспакараны. Да таго ж стаўленне судовых інстанцый, якія па сваім складзе былі цалкам мужчынскія, да злачынстваў на сексуальнай глебе было неадназначным. Часам у судзе імкнуліся не толькі апраўдаць паводзіны непаўналетніх гвалтаўнікоў, але і абвінавачіць ахвяру ў хлусні і абгаворы. Таму ёсць верагоднасць, што сексуальных злачынстваў было нашмат больш, але калі не было нанесена цяжкіх траўмаў і пашкоджанняў, не было яўных сведкаў гвалтоўных дзеянняў, то бацькі дзяўчынак не разлічвалі на справядлівы прысуд і не звярталіся ў паліцэйска-судовыя інстанцыі.

Справы аб забойствах, якія разглядаліся паліцэйска-судовымі інстанцыямі, – самыя шматлікія ў параўнанні з іншымі відамі злачынстваў, і канчатковы прысуд па іх выносіўся Сенатам і імператарам. Толькі для гэтай катэгорыі злачынстваў мела значэнне паняцце “безумоўнай непадсуднасці”, бо забойцамі рабіліся і малалетнія дзеці 5–10 гадоў.

У большасці выпадкаў судовыя інстанцыі забойствы, здзейсненыя непаўналетнімі, прызнавалі няшчаснымі выпадкамі або кваліфікавалі як зробленыя неўсвядомлена. Такія забойцы ці не атрымлівалі пакарання, ці атрымлівалі мінімальнае. Толькі ў двух выяўленых выпадках у судовых інстанцыях было даказана, што забойствы былі ўчынены мэтанакіравана, і толькі адно з іх яшчэ і загадзя спланавана. Матывамі гэтых злачынстваў выступалі непрыязнасць і помста. Таксама вылучаюцца выпадкі, калі непаўналетнія дзеці рабіліся ўдзельнікамі забойства ці забойцамі пад прымусам і пагрозамі з боку бацькі (прымус з боку маці не быў выяўлены). У такіх выпадках прысуд за забойствы выносіўся і бацькам, і дзецям.

Juvenile and Minor Crime from 1830s until 1850s in the lands of Belarus

Natallia Anofranka

While in European countries of the nineteenth century industrial revolution and urbanization caused the children crime increase, in the Belarusian-Lithuanian provinces of the Russian Empire these processes progressed very slowly. This had an influence on the state of the children crime which didn't gain a mass character until the 1860s in these lands. The analysis of documents from the police and the courts of different types and levels of the Minsk and Vitebsk provinces reveal four main cases of violations the children participated in: theft crimes, setting fire, sex crimes, and homicides. In addition, these documents illustrate how resolutions and orders regarding offenders from minor children were putted into judicial practice and how courts at different levels cooperated.

BELARUSIAN HISTORICAL REVIEW

Volume 28	Fascicles 1–2 (54–55)	December 2021
-----------	-----------------------	---------------

Contents

Articles

- Dzmitry Vičko*. The Grand Duchy of Lithuania Delegates
at the Coronation of August II 3
- Natallia Anofranka*. Juvenile and Minor Crime from 1830s
until 1850s in the lands of Belarus 53
- Cimoch Kavalieŭski*. Belarusian People's Republic
as a Democratic Alternative to Bolshevik
Dictatorship in Belarus 95
- Aliaksandr Paharely*. Towards the Problem of Social
Darwinism and Its Contexts in West Belarusian
Periodical Press. 115
- Hienadź Sahanovič*. Otherwise-mindedness
of the Academic Intelligentsia in Soviet Belarus
of the Thaw 163
- Miroslav Hroch*. Memory and Historical Consciousness 195

New Literature: Reviews

- Jury Vnukovič*. The first history of Belarus in Lithuanian
as a step towards agreeing of national narratives 209
- Jury Hardziejeŭ*. Jury Bochan as a researcher of historical
geography of Belarus 219
- Siarhiej Novikaŭ*. A new view on the history of fighting
in Brest fortress in summer 1941 238
- The researchers of the archaeological antiquities
of Belarus: a bio-bibliographic handbook /
by Viciaž S., Miadźviedzieva V., Dučyc L. Minsk, 2020
(*Ihar Jazepienka*) 252
- Akinševič, Leŭ. Selected works / sel. and edit.
by N. Hardzijenka and L. Jurevič. Minsk, 2021
(*Siarhiej Jemialjanaŭ*) 258